

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2021

TEREZA HUBÁLKOVÁ

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA FILOZOFICKÁ

KATEDRA FILOZOFIE

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

POJETÍ DUŠE A POSMRTNÉHO ŽIVOTA VE STAROVĚKÉM ŘECKU A ŘÍMĚ

TEREZA HUBÁLKOVÁ

Plzeň 2021

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA FILOZOFICKÁ

KATEDRA FILOZOFIE

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Pojetí duše a posmrtného života ve starověkém Řecku a Římě

Tereza Hubálková

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, srpen 2021

Ráda bych poděkovala vedoucí bakalářské práce Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové, CSc. za trpělivé vedení mé bakalářské práce, její ochotu a cenné rady při jejím zpracování.

Plzeň, srpen 2021

.....

Obsah

1	Úvod	1
2	Úvod do starověkého řeckého náboženství	4
3	Náboženské představy vztahu duše a posmrtného života starověkého Řecka	6
3.1	Náboženské představy o duši a smrti	6
3.2	Úděl homérské psýché po smrti	7
3.3	Hádés, vládce podsvětí	10
3.4	Říše Hádes	12
4	Pohřeb, pohřební praktiky a kultury	18
4.1	Pohřební průvod a samotný obřad	18
4.2	Pohřební rituály a kultury	19
4.3	Znečištění smrtí	21
5	Úvod do starověkého římského náboženství	22
6	Náboženské představy vztahu duše a posmrtného života starověkého Říma	27
6.1	Kultovní praktiky	27
6.1.1	Duchovní život domácností a státu	29
6.1.2	Duchové	31
7	Postoj ke smrti ve starověkém Římě	34
7.1	Představa posmrtného života starověkých Římanů	35
7.2	Římské pohřební rituály a praktiky	39
8	Porovnání řeckého a římského přístupu	43
8.1	Náboženství – základní charakteristika	43
8.2	Představy o duši ve vztahu k posmrtnému životu	45
8.3	Podsvětí	47
8.4	Pohřeb a rituály	50
9	Závěr	54
10	Zdroje	59
11	Obrazové přílohy	62
12	citace obrázků	65
13	Summary	66

1 Úvod

Tato bakalářská práce se bude zabývat tématem náboženského pohledu na duši a posmrtný život starověkého Řecka a Říma. Možnost dozvědět se více o starověkém náboženském pohledu na existenci duše ve spojitosti s představou posmrtného života byla motivací pro výběr tématu mé bakalářské práce.

Cílem této práce je popis náboženských praktik starověkých Řeků a Římanů v otázkách vztahu duše a posmrtného života. Porovnat oba přístupy a nalézt vzájemné shody a odlišnosti. Pro splnění cíle bude v praktické části této práce použita metodika komparace. Ta bude vycházet a porovnávat materiál z literární rešerše zpracované v teoretické části práce.

Práce bude rozdělena do dvou hlavních částí. Postupně v nich bude zpracován nejprve Řecký a poté Římský přístup. Následovat bude praktická část, zahrnující porovnání obou přístupů a práce bude ukončena závěrem.

Začátek teoretické části práce, tedy druhá kapitola, bude věnována krátkému úvodu do řeckého náboženství. Popsány budou základní rysy řeckého náboženství. Čtenář tak v dílčích částech lépe pochopí, jak významnou roli náboženské představy o duši a posmrtný život měly na běžný život tehdejších Řeků. Popsán bude náboženský význam pojmu duše. Co si o ní lidé ve starověkém Řecku mysleli a jak se v průběhu času formoval její význam.

Následující kapitola se zaměří na popis posmrtného života starověkých Řeků a zejména jejich představě o podobě podsvětí. Začátek bude opět věnován Homérovi a jeho představě o údělu duše (psýché) po smrti. Další dílčí kapitoly se budou věnovat postupně samotnému vládci podsvětí, Hádrovi, jeho vztahu s manželkou Persefoné, která má v podsvětí zajímavou roli a v závěru bude popsáno, jak samotná říše podsvětí vypadala a jak byla rozdělena. Jaké měl Hádes pomocníky, a které úkoly vykonávali. Čtenář se dozví, kdo byl Cháron, Kerberos a zajímavosti o řece Styx. Dále jakou cestou duše do podsvětí přicházely a jaký další osud je čekal. Zda byl tento osud nějakým způsobem ovlivněn jejich předchozím působením v živém těle a zda byl mezi dušemi, které do podsvětí přicházely nějaký rozdíl. Zmíněn bude i tzv. poslední soud, který měl pro osud duší v podsvětí zásadní roli.

Navazovat bude čtvrtá kapitola nazvaná pohřeb, pohřební praktiky a kultury, která poskytne obraz o samotných praktikách při nakládání se zemřelým člověkem. Zde bude v dílčích kapitolách postupně popsáno, jak bylo třeba s tělem nakládat, aby byly splněny rituály teh-

dejších náboženských tradic. Čemu lidé věřili a čeho se nejvíce obávali, pokud by s tělem nezacházeli s patřičnou úctou. Další podkapitola objasní zajímavou myšlenku o náboženském znečištění smrtí a popíše, jaká opatření byla kvůli ní prováděna. Závěrem budou zmíněny časem vznikající zákonné úpravy a předpisy pohřebních praktik.

Druhá část teoretického bloku se bude obdobně, jako v první části zabývat popisem dílčích témat vztahujícím se ke starověkému Římu. Pátá kapitola bude tedy věnována úvodu do starověkého římského náboženství. Pozornost bude věnována přístupu starověkých Římanů k náboženství. Čím byl ovlivněn a co bylo pravděpodobným zdrojem inspirace pro vytváření vlastních božstev. Vztahu lidí k bohům a projevům úcty k nim. Zmíněny budou např. vestálky, které byly zajímavou součástí římského náboženství. Věnována bude rovněž historickému vývoji kultu, coby pevné organizace. Bude objasněn význam veřejného i soukromého kultu a popsán způsob jejich financování. Podkapitoly pak budou věnovány popisu duchovního života domácností a státu, dále pak povinnostem obyvatel ve vztahu k veřejnému a soukromému uctívání božstev. Jako příklad budou uvedeni někteří duchové ovlivňující každodenní náboženský život a v podkapitole Duchové budou někteří vybraní duchové blíže popsáni.

Navazovat bude sedmá kapitola, která bude věnována postoji Římanů ke smrti a závěřům, které lze odvodit z různých nalezených artefaktů. Blíže bude představeno smýšlení lidí o posmrtném životě a popsána podoba podsvětí. Pro dokreslení je zde úryvek z básně Aeneis, popisující podobu podsvětí. Stejně, jako v řeckém bloku bude i zde představen vládce, jeho manželka a obyvatelé podsvětí spolu s úkoly, které zastávali. Blok uzavřou informace o římských pohřebních rituálech a praktikách, kde budou popsány povinnosti a manipulace se zemřelými. Podrobněji budou popsány praktiky a rituály blízkých příbuzných zemřelého a důvody oddělování živých lidí od zemřelých. Čtenář se dozví, jaké slavnosti na počest zemřelých byly vykonávány a co se od nich očekávalo. Úplný závěr pak pojednává o hrobech a epitafech, neboť byly důležitou součástí v otázce pohřbů a víry v udržení nesmrtelnosti duše.

Praktická část bakalářské práce je věnována porovnání řeckého a římského přístupu a provedena bude metodou komparace na základě předchozí vytvořené literární rešerše. Vybrána byla témata: náboženství – základní charakteristika, představy o duši ve vztahu

k posmrtnému životu, podsvětí a posledním je pohřeb a rituály. Z důvodu často se vzájemně prolínajících přístupů obou národů na vybraná témata, byla dvě první porovnávaná témata zpracována formou, kdy nalezené shody a odlišnosti jsou označeny přímo v textu. Další dvě porovnávaná témata poskytla větší prostor pro oddělený popis a tak jsou popsány nejprve řecké, poté římské přístupy a nalezené podobnosti a odlišnosti jsou v závěru textu.

2 Úvod do starověkého řeckého náboženství

Hošek uvádí, že“ „Obvykle se výrazu „řecké náboženství“ rozumí jako výpovědi o tom, co Řekové chápali jako předmět své víry, kterou doprovázely patřičné projevy náboženské bázně (*aidós*) a úcty (*eulabeia*) k tomu, v čem viděli božstvo (*to theion*) a co pro ně bylo posvátné (*hieron*).“¹ Podle Aleše Chalupy „V představách současného evropského člověka je náboženství obvykle spojeno s vírou v Boha, která s sebou přináší přijetí specifické vize světa a dodržování určitých etických pravidel.“²

Každý jedinec se snaží najít odpověď na otázku, ptající se po smyslu existence lidského života. Dále pak touží po spáse, která se však nachází mimo tento svět. Pro obyvatele starověkého Řecka a Říma náboženství mělo jinou roli. Vyznačovalo se úplně jinými důkazy a rysy. Starověká náboženství lze řadit převážně mezi polyteistická vyznání. Podle Chalupy: „Počítala tedy s uctíváním většího množství božstev ženského i mužského pohlaví, která se specializovala na jednotlivé oblasti lidské aktivity a zároveň se nacházela v nějakém vztahu s danou náboženskou komunitou.“³ Jedná se tedy o náboženství, která byla komunitního typu. Nejdůležitější části náboženských aktivit probíhaly nejčastěji ve společnosti. Chalupa dodává: „Jednotlivec se mohl v případě potřeby na jednotlivá božstva obracet i sám, ve většině případů tak ale činil jako součást nějakého většího celku, ať již rodiny, domácnosti, rodu, občanů města nebo jako člen některé z mnoha dalších pospolitostí.“⁴

Martin zmiňuje, že: „Západní kultura doposud pracovala pouze s třemi kosmickými modely: s klasickým kosmem civilizací starověkého Předního východu a Řecka založeným na trojnásobné hierarchii nebe, země a podsvětí; s podstatně rozšířeným a diferencovaným ptolemaiovským obrazem kosmu, který nahradil klasický model na začátku helénistického období a trval až do renesance; a posléze s moderním koperníkovským kosmem.“⁵

Hošek dále popisuje: „Náboženství antického Řecka a Říma poskytovalo věřícímu spíše naději, že náležitě uctěné božstvo vyplní jeho prosbu v budoucnu, než že by bylo zdrojem

¹ HOŠEK, R. *Náboženství antického Řecka*, s. 13

² CHALUPA, Aleš. *Antická mystéria: od Eleusíny až po Mithrova mystéria*. [online PDF], s. 27. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/131668>

³ Tamtéž, s. 27.

⁴ Tamtéž, s. 27.

⁵ MARTIN, L. *Helénistická náboženství*, s. 6

útěchy v utrpení; individuální přístup k božstvu byl nahrazován masovými shromážděními u příležitosti kultovních her, jakými byly Olympijské hry v Olympii, Asklépieia v Epidauru, Pythia v Delfách, ale také řada her pořádaných především v městech Malé Asie.⁶ Jejich jména můžeme znát například z nápisů, postavených k počtě vítězných borců, kteří cestovali po tehdejší světě. Dále si získali slávu v Římě, v Athénách, v Pergamu či v jihoitalských Puteolech. Podle Hoška: „Kultovní hry byly omezeny na řeckou část antického světa a nebyly ani přenášeny přistěhovalci, protože pro svou existenci potřebovaly především místní kultovní tradici a ovšem i silnou finanční podporu.“⁷ Vidman uvádí, že: Každá obec měla své ochranné božstvo, ale kult nikdy neplatil jen jedinému bohu, byť sebemocnějšímu.⁸

Hošek dodává, že: „Literární zprávy máme především z Athén, kdežto na náboženský život černomořských osad můžeme usuzovat především z mincí, nápisů a stavebních památek.“⁹ Díky nápisům, literatuře a z architektury či z tisíců papyrových zápisů víme mnohé o helénistickém náboženství Egypta. Hošek k tomu uvádí: „Ukazuje se, že přes obecné rysy je řecké náboženství na každém místě silně individualizováno a že převést je do jednotného rámce znamená je zkreslit.“¹⁰ Důležité pro nás je, abychom si uvědomili fakt, že zachycujeme náboženství především z vnějšího pohledu.

Za hlavní pramen k poznání náboženství byl po dlouhá staletí považován mýtus. Podle Vidmana: „Náboženství postupovalo celý život antického člověka, bylo pevně spjata s životem řecké i římské společnosti, bylo jeho neodmyslitelnou součástí, tmelem, jenž lidské společenství spojoval dohromady a zaručoval dodržování základního právního a morálního kodexu.“¹¹ Právě proto je mýtus považován za mnohem mladší, než je kultovní uctívání. Je pravdou, že výklady o vzniku některých kultů jsou spojeny právě s mýty. O tom se zmiňuje i Pausanias ve svém díle *Cesta po Řecku*. Autor v textu dále uvádí například: „Pokud tedy tyto mýty vykládají jasnou příčinu vzniku některých jevů v náboženské oblasti, můžeme jim připisat obdobnou úlohu, jako mají nápisy, texty, mince apod.“¹²

⁶ HOŠEK, R. *Náboženství antického Řecka*, s. 10

⁷ Tamtéž, s. 10

⁸ VIDMAN, LADISLAV, *Od Olympu k Panteonu*, s. 7

⁹ HOŠEK, R. *Náboženství antického Řecka*, s. 10

¹⁰ Tamtéž, s. 10

¹¹ VIDMAN, LADISLAV, *Od Olympu k Panteonu*, s. 7

¹² HOŠEK, R. *Náboženství antického Řecka*, s. 11

3 Náboženské představy vztahu duše a posmrtného života starověkého Řecka

Tato kapitola se bude zabývat posmrtným životem. Lépe řečeno tím, jak by tato říše měla vlastně podle vyprávění vypadat. Bude zde popsána cesta, kterou musí projít každá duše, jestliže se chce do této země dostat. Dále zde bude popsán samotný podsvětí a jeho vládci.

Johnston dodává, že: „Stejně jako v jiných kulturách si i Řekové a Římané užívali různých představ o posmrtném životě, z nichž některé se vzájemně vylučovaly; podle situace vyžadovali různé myšlenky.“¹³

Pokračování existence mrtvých závisela především na vzpomínce živých. Jak dodává Mark: „Očekávalo se, že děti a další přeživší příbuzní zajistí, aby mrtví dostali náležité pohřební obřady; pokud by to neudělali, nemohl by být zesnulý považován za skutečně mrtvého a jeho duše by mohla neklidně putovat mezi horním světem a podsvětím.“¹⁴ Zde si můžeme také připomenout Homérovu Odysseu, ve které se Odysseus v podsvětí setkává s duchem známého bojovníka Achilla, Ten mu, jak uvádí Mark, sdělil, „že by byl raději pozemským otrokem než králem v podsvětí.“¹⁵

3.1 Náboženské představy o duši a smrti

V průběhu římských a řeckých dějin mezi lidmi přetrvává souhrn zvyků a myšlenek, jenž sahají až do pradávnych dob. Ve druhé polovině 19. století začal významný britský antropolog E. B. Tylor spekulovat o vzniku a vývoji náboženství. Podle něj je jednou z evolučně prvních náboženských představ idea duše. Dále se lze podle De Coulanges poučit o názorech, které si každý jedinec vytvářel nejprve o své duši, o své vlastní přirozenosti nebo tajemství smrti. De Coulanges také uvádí fakt, že: „Jak se vracíme do dějin indoevropské rasy – jejíž větve tvoří řecké a italské populace – nikde nezpozorujeme, že by si tato rasa myslela, že po tomto krátkém životě pro člověka všechno končí.“¹⁶ Smrt pro ně neznamovala pouhý

¹³JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

¹⁴JOSHUA, Mark. In: The After-Life In Ancient Greece. World history encyclopedia [online]. 18. 11. 2012 [cit. 13. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/29/the-after-life-in-ancient-greece/>

¹⁵ Tamtéž

¹⁶ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 13

rozpad bytosti, ale považovali jí za obyčejnou proměnu života. Ani nevěřili v to, že by nesmrtelný duch, po odchodu z těla, oživoval nějaké jiné. Poté se nabízí otázka, jestli může duše stoupat k nebi. Tato myšlenka ovšem pochází z poměrně nedávné doby, ze Západu. Nebeský pobyt měl sloužit jako odměna pro pár vybraných mužů, dobrodinců lidstva. De Coulanges také uvádí, že podle nejrůznějších náboženských představ Řeků a Římanů duše nebude trávit svůj druhý život v jiném světě, jenž by s naším světem neměl nic společného. Spíše se nachází v blízkosti lidí a zůstává pod zemí. Podle autora „dokonce velmi dlouho věřili, že duše zůstává v tomto druhém životě spojena s tělem.“¹⁷ Má se s ním narodit a po smrti se od těla neoddělí. Společně jsou uzavřeny do hrobu. O těchto náboženských představách se můžeme více dozvědět z původních svědectví, která jsou k dispozici. Mezi taková svědectví patří například pohřební obřady, jež vznikaly společně s prvními náboženskými představami, a dávají nám možnost je pochopit. Na základě jednotlivých obřadů lze vidět, že podle jejich mínění do hrobu ukládají něco živého. Například Vergilius ukončil líčení Polydorova pohřbu slovy: „Uzavíráme tuto duši do hrobu.“¹⁸

3.2 Úděl homérské psýché po smrti

Například Chlup uvádí, že „dnešní čtenář si pod pojmem „duše“ zpravidla vybaví entitu, která představuje osobnost každého člověka, je zdrojem myšlení, emocí a jednání a často stojí v kontrastu vůči tělu.“¹⁹

V případě Homéra existuje pojem, který má spojitost s duší alespoň v oblasti jazykovědy. Jak Chlup popisuje: „Jde o výraz *Psýché*, který v pozdější řečtině opravdu bude duši označovat, v homérskému užití má však význam poněkud odlišný.“²⁰ Básník tento pojem nepoužíval ve spojitosti s vědomým duševním životem, ale naopak ho propojoval se smrtí. Právě psýché má opouštět umírajícího hned v momentě, kdy zemře. V okamžiku smrti přechází do říše mrtvých. Básník dále popisoval smrt Hyperénorovu:

V této chvíli považuji za vhodné přiložit ukázkou básně, jež popisuje jeho smrt.

*„Potom též Hyperénór byl poraněn, vladyka lidu,
do slabin od Meneláa – hrot projel vnitřnostmi jeho:
celé je prořal veskrz, a psýché mu zející ranou*

¹⁷ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 14

¹⁸ VERGILIUS, *Aeneis*, III, 67: animamque sepulcro condimus

¹⁹ CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 40

²⁰ Tamtéž, s. 45

*kvapem vylétla z těla, a temno mu zastřelo oči.*²¹

Chlup uvádí, že: „Jestliže těsně před smrtí hrdinové svou *psýché* líčí jako to nejvzácnější, co mají, na její posmrtné podobě není tato vzácnost na první pohled nijak patrná.“²² Chlup popisuje, že z duše se po smrti stává bezmocný netělesný „obraz“ či „přízrak (*eidólon*), jenž je pouhým napodobením zemřelého člověka. Autor nás dále odkazuje na pátý zpěv *Íliady*, kde je řečeno: „Apollón zde chce ochránit svého oblíbence Aineia, který byl zraněn Diomédem, a proto ho nenápadně odstraní z bojiště a místo něj nastrčí přízrak, *eidólon*.“²³ Žádný jeho spolubojovník si této záměny nevšimne, protože vypadá jako Aineiás:

*„Aineia odnesl z davu a položil Apollón Foibos
na svatém Pergamu trójském, kde chrám byl bohovi zřízen.*

*Tam jej bohyně Létó i Artemis, střelkyně šípů,
Léčily v svatyni velké a opět mu vracely sílu.*

*Apollón Stříbrnoluký však zatím vytvořil přízrak,
Který byl Aineiui roven a zbroj měl na sobě stejnou.*

*Kolem přízraku toho i achajské mužstvo i trojské
bodalo druhovi druh kol prsou v kožené štíty.*²⁴

Duše mrtvých lze řadit mezi přízraky. Na první pohled působí reálně, ale ve skutečnosti jsou netělesné, tím pádem je nelze považovat za opravdové. Příklad lze najít ve dvou verších v úvodu *Íliady*, kde nám Homér popisuje, jak měl rozhněvaný Achilles předhodit říši Hádu opravdu velké množství duší, a to převážně udatných hrdinů. Je samé v podsvětí nechal jako kořist psům. Dále Radim Chlup vysvětluje, že *jimi samými* básník myslí hrdiny v jejich hmotné podobě, jež jako jediná představuje nositele lidské identity. Dále autor také uvádí, že: „Duši tělesný základ schází, a proto je v očích homérského člověka nutně ontologicky odvozená a druhořadá – jakýsi „stín“, který není než matným obrazem skutečnosti.“²⁵

Dále se Homér zabýval podobností snu a duše. Sen si básník představoval jako objektivní (iluzorní) entitu. Ta by se měla lidem ukazovat především v podobě přízraku. Například v knize *Odyseji* se Athéna snaží uklidnit Pénélopeiu tím, že do jejího snu pošle vidinu (pří-

²¹IL. XIV 516-519, př. O. V.

²²CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 47

²³Tamtéž, s. 47

²⁴IL. V 445-521, př. O. V.

²⁵CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 48

zrak), jenž vypadá jako její sestra Ifthíma. Ta měla za úkol Pénélopeiu ukonejšit. Ve snu společně mluví tak, jakoby se jednalo o skutečný rozhovor. Homér dále doplňuje: „Po skončení rozhovoru přízrak unikne dveřmi ven a Pénélopeia se probudí.“²⁶

Duši, která se dostala do říše mrtvých si lze představit jako „zamrzlou“ kopii původních nositelů v momentě jejich smrti. Homér uvádí, že: Padlí vojáci mají stále „svou zbroj zbrocenou krví“, Agamemnón je doprovázen svou družinou, která s ním byla ve chvíli, kdy je Aigisthos všechny zabil, Aiás je stále stejně nesmiřitelně zapšklý jako v okamžiku své sebevraždy.“²⁷ Duše se stává pouhým stínovým obrazem původních majitelů. Tento jednotlivý obraz se již dále nemůže měnit nebo vyvíjet, protože jeho původní vlastník už vlastně neexistuje. Říše zemřelých je v Homérově pojetí děsivé místo plné zatuchlosti a bezvýchodnosti. Homér dále zmiňuje, že: „Když Odysseus při své návštěvě Hádu Achilleovi zdůrazňuje, že je ze všech mrtvých ten nejvýznamnější, hrdina znechuceně odvětíví:

„Prosím tě, vládko slavný, jen smrti mi velebit nechtěj!

Oráčem být bych raděj si přál, chtěl jinému sloužit,

mužovi nebohatému, jenž v bídě by trávil,

nežli tu v Hádově sídle být vladařem zesnulých mrtvých“²⁸

Básník se nám snaží naznačit, že psýché je vlastně naší smutnou a pasivní vzpomínkou na dobu, kdy byl člověk ještě živý. Badatelka Emily Vermeule uvádí, že Háda si můžeme představit jako vládce paměťových obrazů. Homér považoval sny za objektivní entitu. Podobným způsobem lze pohlížet i na vzpomínky pozůstalých na mrtvé. Například sám Achilleus řekl, že ani veškeré bohatství Tróji nemají stejnou hodnotu jako jeho psýché, jíž neustále riskuje v bitvě. Psýché nemáme chápat jako nějakou pozitivní a oživující entitu, ale Achilleus ji popisuje spíše jako souhrn svého života tak, jak se po smrti ukazuje ve vzpomínkách. Jedná se o vzácnou vzpomínku na život, protože se ukazuje až v momentě, kdy člověk zemřel. Lars Albinus například dodává, že: *Psýché* vlastně nepředstavuje „životní sílu“, nýbrž „obraz životní síly“.²⁹ Chlup dodává, že: „Stojí-li hrdina tváří v tvář smrti, uvědomuje si, že vše to skvělé,

²⁶ *Od.* IV 796-839

²⁷ *Od.* XI 40-41 (padlí vojáci), 387-389 (Agamemnón), 543-564 (Aiás)

²⁸ *Od.* XI 488-491, př. O. V.

²⁹ LARS ALBINUS, *The House of Hades: Studies in Ancient Greek Eschatology*, Aarhus University Press, 2000, s. 52. Jako „obraz životní síly“ označuje psýché PINDAROS, zl. 131.

co v životě má, by se za okamžik mohlo proměnit v pouhý paměťový obraz v mysli pozůstalých.³⁰

3.3 Hádés, vládce podsvětí

„Hádés, řecký Aïdes („Neviditelný“), nazývaný také Pluto nebo Pluton („Bohatý“ nebo „Dárce bohatství“), ve starořeckém náboženství, bůh podsvětí.“³¹ Jedná se o jednoho ze synů Titánů Krona a Rhey. Zamorovský poznamenává: „Mezi jeho sourozence patří bohové Zeus, Poseidon, Héra, Demeter a Hestia. Byl nejstarší z Kronových synů a se svými bratry Diem a Poseidónem tvořil trojici nejvyšších bohů řeckého panteonu.“³² Po jeho narození, byl jeho otec vládcem nad všemohírem. Měl však obavu z toho, že se ho některé z jeho dětí pokusí připravit o moc. Z toho důvodu je po narození okamžitě začal požírat, a tím je uvěznil ve svém těle. Jeho potomci ale patřili mezi božské bytosti, a proto byli stále živí. Jedině Zeus byl tím, kdo se díky své matce dokázal vyhnout stejnému osudu. Ta ho totiž tajně porodila a schovala na Krétě. Nakonec se mu podařilo vysvobodit své bratry, a s jejich pomocí svého otce dokázal porazit. Poté, co Krona svrhli jeho vlastní synové, došlo k rozdělení jeho království mezi ně. Podsvětí poté padlo losem na Háda, kde od té doby vládne se svou královnou, Persefonou. Vegetti říká: „Hádés, bůh podsvětí a mrtvých, je pro Řeky božstvem bez chrámu a bez kultu.“³³ Jedním s jeho pomocníků byl pes Kerberos. V článku Hádés ze stránky Britannica se uvádí: „Ačkoli Hádés dohlížel na soud a trest nad ničemnými po smrti, obvykle nebyl jedním ze soudců podsvětí, ani osobně nemučil viníky, což byl úkol přidělený Furies (Erinyes).“³⁴

Jeho říše byla skryta v hlubinách země, kam nikdy nepronikl ani jeden paprsek slunečního svitu. „Tvořila ji bezútěšná rovina porostlá bledými květy divokého asfodelu a protékalo jí pět řek, které tvořily zároveň její hranice: vše zmrazující Styx, řeka nářků Acherón, řeka zármutku Kókytos, ohnivá řeka Pyriflegethón a temná Léthé, jejíž vody dávaly zapomenout

³⁰ CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 50

³¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Hades. *Encyclopedia Britannica* [online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>

³² ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 151

³³ VEGETTI, Mario. Člověk a bohové. In: *Řecký člověk a jeho svět*, s. 237

³⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Hades. *Encyclopedia Britannica* [online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>

na všechno pozemské.³⁵ Její přesné rozdělení nebylo jasné, protože se z ní samozřejmě žádný smrtelník nemohl dostat živý. Tím pádem neexistoval nikdo, kdo měl možnost poskytnout informace a přesnější popis této říše. Několika hrdinům se sice podařilo vrátit, ale žádný z nich si Hádovu říši nedokázal dostatečně prohlédnout. Jak je uvedeno v článku na stránce Encyclopedia Britannica: „Hades byl líčen jako přísný a nelítostný, nepohnutý modlitbou ani obětí (jako samotná smrt).“³⁶

Hádés měl také přezdívku Zeus, k níž byl přidán zvláštní titul (příkladem je Chthonios, „Chthonian Zeus“). Dalším možným titulem je Pluto či Pluton („Bohatství“), které nejspíš vzniknul díky částečnému spojení Háda a boha plodnosti Země. Někdy se zase říká, že je to proto, že po smrti nashromáždil vše, co bylo živé do své pokladnice. Podle řeckého překladu se také používá pojem Hades sheol, jenž označuje temnou oblast mrtvých. „Tartaros, původně označující propast hluboko pod Hádem a místem trestu v dolním světě, později ztratil svou odlišnost a stal se téměř synonymem pro Hádés.“³⁷

(V příloze bude k vidění obraz Háda a Persefoné **obr. č. 1**) Jak už bylo řečeno, Hádés je nejstarší ze tří Kronových synů, jejichž úkolem byla vláda nad naším světem. Byl také považován za chmurný protějšek Dia i Héliá. V knize *Mytologie Řeků* autor uvádí, že: „Hádés je nejpozdější podoba jeho jména, starší tvar byl Aidés nebo Aidoneus, ještě dřívější Ais s 2. pádem Aidos, ten se však dochoval jen ve spojení s výrazem pro „dům“ nebo „palác“: „dům Aidův“ se nazývalo podsvětí, a protože místo bylo po svém vládcí, říkalo se mu později také hádes.“³⁸ Význam jeho jméno je pravděpodobně „Neviditelný“ nebo „Činící neviditelným“. To bylo hlavním protikladem k Héliovo „Viditelnému“ či „Činícímu viditelným“. Ještě větší protiklad je viditelný v případě Dia, jehož jméno mělo kdysi znamenat „Denní jas“. Díky lidské tváři vládce bohů došlo k zatlačení tohoto významu směrem do pozadí. Autor dále uvádí: „Kromě jmen již zmíněných bylo Diovu podsvětnímu bratrovi – neboť tím se stal Hádés v naší mytologii, přestože byl původně jen temnou stránkou jinak jasného boha – dáváno mnoho jiných jmen.“³⁹

³⁵ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 151

³⁶ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Hades. *Encyclopedia Britannica* [online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>

³⁷ Tamtéž

³⁸ Kerényi, K. *Mytologie Řeků I*, s. 174

³⁹ Kerényi, K. *Mytologie Řeků I*, s. 175

Hádés unesl Démétřinu dceru Persefoné, která byla jeho neteř. Zeus mu jí měl dát bez vědomí matky. Dalším jejím možným označením bylo jméno Koré „Dívka“. Jméno Persefoné, jež mělo souviset se jmény Persó, Persé, Persés, Perséis, Persaios nebo Perseus, s velkou pravděpodobností mělo označovat už od předřeckých dob královnu podsvětí. „ Tou se stala „Dívka“, když jako první a jediná dcera své matky – vlastnost, kterou sdílela s Hekatou, ale také s Pandórou a Prótogeneiou – připadla bohu smrti.“⁴⁰ Podle příběhu si Persefoné měla hrát s Ókeanovými dcerami a na rozkvetlé louce trhala například fialky, růže, šafrán, hyacinty či kosatce. Málem měla utrhnout i narcis, který tam Istivě nastražila Gaia. Květina měla totiž dívčinu svěst. Najednou se rozevřela země (na nyské pláni); z propasti vyjel se svými nesmrtelnými koňmi sám vládce podsvětí. Natáhl své ruce po dívce a ve zlatém voze ji za jejího nářku odvezl do své říše. Marně volala svého otce, nejvyššího vládce. Její matka jí celé roky marně hledala po celém světě. Kerényi ve své knize uvádí, že: „Dlouho skrývala svou podobu; nikdo z mužů ani z žen ji nepoznával, a tak dorazila do paláce moudrého Kelea, který byl tehdy králem obětmi provoněné Eleusiny.“⁴¹

V průběhu let nechala zlikvidovat veškerou úrodu i setbu. Zeus tedy ze strachu zničení světa poslal do podsvětí Herma a nařídil Hádovi, aby Persefoné propustil. Ten sice nařízení uposlechl, ale při odchodu dívce stačil do úst vložit jádro granátového jablka. Fink dále popisuje: „Tak nepřišla z říše mrtvých lačná, a musela proto podle Diovy vůle strávit třetinu roku u Háda; zbývající čas prodlévala u své matky a jiných nesmrtelných bohů.“⁴²

3.4 Říše Hádés

Tato podkapitola budu věnována podsvětí a pomocníkům samotného vládce, kteří měli v zemi důležité role.

Johnston ve svém článku uvádí, že: „Duše by se mohly vrátit na Zemi jako duchové, ale většina duší většinou zůstávala v podzemním království zvaném Hádés, kterému vládl bůh, který se také jmenoval Hádés, a jeho královna Persefoné.“⁴³ Tato informace již samozřejmě zazněla v kapitole o Hádovi. Autorka dále dodává, že: „Duše existovaly ve stavu, který

⁴⁰ Kerényi, K. *Mytologie Řeků I*, s. 175

⁴¹ Tamtéž, s. 177

⁴² FINK, G. *Encyklopedie antické mytologie*, s. 279

⁴³ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

nebyl ani příjemný, ani nepříjemný; literární zobrazení, jako například v knize 11 *Odyssey*, naznačují, že podsvětí bylo vlhké a temné a že na věčný čas nebylo co dělat.“⁴⁴ Do této říše vede více různých cest, kterými se dá jít. Příkladem jsou cesty tmavými podzemními chodbami. Duše se také mohla vydat směrem na západ přes okraj Západního moře (Okeanos), který obklopoval svět. Říše byla obklopena vodou, kterou někteří mohli považovat za moře, jindy zase za řeku. Mezi nejvýznamnější z nich patřil Styx (**obr. č. 2**), ale mezi ně dále patří třeba Kokýtos, Acheron nebo Puriphlegethon. Jejich význam v podsvětí byl již popsán v předchozí kapitole 3.2. Po jejich bahnitém proudě měl Cháron převážet všechny mrtvé duše na druhý břeh. Podmínkou bylo to, aby byli řádně a správně pohřbeni. V jiném případě by tam bloudily. Fink popisuje, že: „Zdá se, že jejich nářky zaznívají ze samotného názvu řeky, kterou jako živí přepluli jen Herakles a Orfeus.“⁴⁵

Po příchodu do říše mrtvých má duše zakázáno překročit vodu dřív, než dojde k pohřbení jejího těla. Do té doby musí čekat na neutrálním území za vodou. Než Řek mohl vkročit do podsvětí, bylo nutné mít u sebe drachny pro převozníka. Z toho důvodu každý zesnulý dostal během pohřebního obřadu pod jazyk jednu minci. Do říše mrtvých je přivedl Hermes, který je nechal u řeky. Ten byl považován za postavu skutečného kultu. Johnston dodává: „Očekávalo se, že pomůže duši bezpečně dosáhnout podsvětí a také ji v případě potřeby znovu přivede tam a zpět do horního světa.“⁴⁶ U řeky se setkali s převozníkem Cháronem. Nakonec do říše vstoupí skrze bránu, hlídanou psím monstrem s mnoha hlavami. Obvykle má tři, ale například podle Hesioda jich má dokonce padesát. Jak uvádí Fink: Kerberos (jeho obrázek opět bude v příloze, **obr. č. 3**) každého, kdo vstupuje do Hádu, vítá přátelským vrtěním ocasu, ale kdo chce opět ven, toho spolkně.⁴⁷

Tato říše poskytovala všem mrtvým více úrovní existence, které mohli obývat. Mark uvádí: „Pokud žili dobrý život a pamatovali si na ně žijící, mohli by si užít slunečné radovánky

⁴⁴ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁴⁵ FINK, G. *Encyklopedie antické mytologie*, s. 18

⁴⁶ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁴⁷ FINK, G. *Encyklopedie antické mytologie*, s. 189

Elysia; pokud byli zlí, pak padli do temnějších jam Tartaru, zatímco pokud byli zapomenuti, putovali věčně v bezútěšnosti země Hádes.⁴⁸ V této temné části podsvětí byli uvěznění titáni. Podle Retiefa: „Bylo také tvrzeno, že pojem Elysium (Ráj) není mínojského původu, ale může být připsán Homerovi.“⁴⁹

V době antického Říma a Řecka byla řečeno, že určitá část jedince (nazývaná duše) může překonat fyzickou smrt těla a dále existuje v podsvětí. Jedná se pouze o její přežívání, které v žádném případě nelze srovnávat s životem člověka na tomto světě. Johnston dodává, že: „Ačkoli se jakákoli duše mohla stát duchem - tj. vrátit se bloudit mezi živými - duše, kterým chyběly náležitě pohřební obřady, a duše těch, kteří zemřeli příliš brzy nebo násilně, se obzvláště pravděpodobně vrátili, aby způsobili problémy lidem, kterým obviňovali ze svých neštěstí nebo lidí, kterým záviděli.“⁵⁰

Duše údajně nemohla zapomenout na své předchozí žití. Existenci v podsvětí tedy trávila v podobě pouhého stínu. Fungovala bez porozumění a osobních vlastností. Za jejich pozemská jednání neexistovala žádná odměna ani trest. Podle Johnston: „Duše postrádala jednu z nejdůležitějších schopností, které měli naživu: nemohly komunikovat s živými, kromě zvláštních okolností.“⁵¹

V archaické období (od 8. do 6. století před naším letopočtem) došlo ke změně konceptu posmrtného života. Mají existovat dvě doprovodné postavy (psychopompoi), které mají za úkol odvádět duše do říše Hádes. „V helénistickém období lidé začali pohřbívat mince se svými mrtvými, kterými mohly duše platit za svůj průchod přes řeku.“⁵²

⁴⁸ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mānes, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

⁴⁹ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 46. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁵⁰ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁵¹ Tamtéž

⁵² Tamtéž

Retief dodává: „Podle Odyssey, Hermes (měl také kultovní jména Kullenios a Chthonion), posel bohů, nyní přijímá duše mrtvých z Thanatosu, původce smrti, a se svou holí (kerukeion) je doprovází po zavedené cestě do Podsvětí.“⁵³ Nese jeho hůl a vede určenou cestou do podsvětí. V tento moment mohla duše vstoupit do země ještě dříve, než došlo k pohřbení jejího těla. Do podsvětí směl sestoupit pouze jediný bůh, a tím byl Hermes. Jak dodává Retief: „Je jediným bohem, který může sestoupit do podsvětí.“⁵⁴

Další postavu, která by se zde měla zmínit, je loďník Cháron (**obr. č. 4**). Je známý z pozdější doby, než Hermes. V knize Odyssey o něm nejsou žádné informace. Je pravděpodobné, že pochází z (zmizelého) epického příběhu Minuase z období konce 7. století před naším letopočtem. Cháronův obraz můžeme již od roku 500 před naším letopočtem často najít na vázách, které se nacházely vedle hrobů. Retief uvádí, že: „Tradice vkládání mince (obolu) do úst zemřelého za Charónův honorář je poměrně pozdní vývoj; nejstarší literární zmínka o ní je v žabách Aristofana.“⁵⁵

Hermes mu předal duše a on je poté převážel přes vodu (řeka Acheron nebo Styx či jezero Acherousia) do říše Hádes. Mezi významné postavy z říše mrtvých tedy patří již zmiňovaný Kerberos, kterého Sarah Iles Johnston popisuje následovně: „Kerberos, mnohohlavý pes Háda, kterého mrtvé duše musely rozptýlit kouskem jídla, aby mohly vstoupit do země mrtvých (a který zabránil duším, aby znovu odcházely), a Cháron, který převezl duše napříč řeky Styx, která dělila svět mrtvých od světa živých, hrála podobnou roli, protože také pomohla vyznačit hranici mezi životem a smrtí.“⁵⁶

Zajímavé jsou úvahy o schopnostech duší zemřelých ovlivňovat svět živých. Retief doplňuje, že: „Duše uvnitř říše Hádes už nejsou nediferencovanými bytostmi bez vhladu;

⁵³ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 46. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁵⁴ Tamtéž, s. 46

⁵⁵ Tamtéž, s. 48

⁵⁶ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

vědí, co se děje v zemi živých.“⁵⁷ Hrdinové se dočkají odměny a pro ty, kteří mají drobné pře-
stupky, existuje trest. Duše jsou schopné mezi sebou komunikovat, ale to často vyžaduje pití
obětované krve. Podle Garlanda se Hádes stává příjemnějším prostředím, kde se dálka mezi
živými a mrtvými začíná postupně zmenšovat. Některé se dostanou přímo do Elysia, aniž
by předtím prošly říší mrtvých. Johnston dodává, že: „Menelaus, Helenin manžel, a tedy Zeův
zeť, věděl, že bude na konci svého života odnesen například do rajskeho Elysijskeho pole,
místo aby zemřel.“⁵⁸

V klasickém období (5. a 4. století př. n. l.) stále funguje role psychopompoi. Nejen
že Hermes provází duše do světa Hádes, ale často usnadňuje jejich dočasný návrat k živým.
Jak uvádí Retief: Působí také jako prostředník (kêruks) senzibilizující duše k přenosu zprávy
od živých.⁵⁹

K rozvoji konceptu Elysia (ráje) dochází v 5. a hlavně ve 4. století př. n. l., a bývá spo-
jován se vznikem náboženských skupin (převážně z minojského náboženství). V článku Elysi-
um ze stránky Britannica je popsán takto: „Elysium, také nazývané Elysian Fields nebo Elysian
Plain, v řecké mytologii, původně ráj, do kterého byli posíláni hrdinové, kterým bohové uděli-
li nesmrtelnost.“⁶⁰ V článku se dále zmiňuje, že podle Homérových spisů byla Elysijská níži-
na zemí dokonalého štěstí u samotného konce Země, na břehu Oceánu. Podobný názor za-
stával i Hesiod z Ostrovů blahoslavených. V jeho době bylo Elysium místo pro požehnané

⁵⁷ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 46. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁵⁸ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁵⁹ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁶⁰ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: *Elysium*. *Encyclopedia Britannica* [online] 7. července 2015. [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Elysium-Greek-mythology>

zemřelé. V článku Britannica je uvedeni, že: „Pozdější spisovatelé jí učinili zvláštní součástí Hádu, jako ve Virgilově Aeneasu, knihy VI.“⁶¹

Významnou roli v podsvětí měli beze sporu soudci posledního soudu.

Na samotném počátku byl jediným soudcem samotný Hádés. Retief dále zmiňuje, toto: „Původně se věřilo, že vyvolení, kteří nezemřeli, byli transportováni přímo do Elysia, ale mnohem později se objevil názor, že tribunál „soudců“ (Rhadamanthus, Mínos nebo Aikos) vynechá rozsudek nad všemi dušemi v Hádu, pošle spravedlivé do Elysia, ale zbytek odsoudí k trestu v části Hádu známé jako Tartaros.“⁶² Aiakos, syn Dia a Aiginy, jenž soudil zemřelé lidi pocházející převážně z Evropy. Dále bych zde zmínila Rhandamanthyse, jehož bratrem byl král Mínos. Také měl za žáka Héraklea. Tento soudce měl na „starost“ mrtvé, kteří přicházeli z oblasti Asie. Posledním členem tribunálu byl již zmíněný Mínos, jenž byl synem Dia a Európe. Během života považoval za svého dobrého rádce Dia, jelikož ho často poučoval ohledně zákonů. Z toho důvodu měl Mínos řešit problémové případy jako byli třeba děti, sebevrazi nebo také nespravedlivě odsouzení. Jak ve svém článku uvádí Sarah Iles Johnston: „Tito soudci jsou prezentováni spíše jako urovnávači sporů mezi mrtvými, než aby rozhodovali o osudu nově přichozí duše; jinými slovy, také pokračují v „životě“ v podstatě stejným způsobem jako před smrtí.“⁶³

Každá duše musela před soudce předstoupit vždy nahá, takže jejich majetek a postavení tribunál nijak neovlivňoval při stanovení verdiktu. Ruth dále uvádí, že: „Soudci se pak rozhodli, do které části podsvětí duše půjdou.“⁶⁴

⁶¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Elysium. *Encyclopædia Britannica* [online] 7. července 2015. [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Elysium-Greek-mythology>

⁶² RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁶³ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁶⁴ RUTH, F. *Bájesloví řecké i římské II.*, s. 229-230.

4 Pohřeb, pohřební praktiky a kultury

4.1 Pohřební průvod a samotný obřad

Před svítáním třetího dne bylo obvykle tělo vyneseno před městské hradby. Většinou se převáželo na vozech, které byly tažené koňmi či mezky. Na začátku tento proces provádí rodina či jejich přátelé, ale v pozdější době je začali nahrazovat placení mrtvolníci. Podle zákona bylo tělo pokryto látkou, kromě hlavy. „Pohřební rituál pro mrtvolu (nebo pro popel po kremaci) byl jednoduchý a k dispozici je jen málo podrobných popisů.“⁶⁵ V počátcích docházelo u hrobů k darování zvířecích i lidských obětí. Homér například ve svém díle Ilias popisuje průběh Patroklova pohřbu. Duše Patrokla ve snu nabádá Achillea, aby jeho tělo co nejdříve pohřbil. Zde bude přiložena ukázka:

„Hled' mě co nejdřív pohřbít, ať do bran Hádových vejdu!

Vstoupit brání mi duše – je přízraky zemřelých lidí –

nechtíce připustit ještě, bych za řekou s nimi se družil,

pročež takto tam bloudím, jen před Hádem s širokou branou.

Ted' však ruku mi dej! Já ubohý! – neboť už nikdy

nepřijdu z Hádova domu, jak jednou mě spálíte ohněm!“⁶⁶

Podle Retiefa: „Mrtvola byla pohřbena zabalená v látce, někdy uzavřené v rakvi.“⁶⁷ Do hrobky se mohl uložit například i popel po kremaci. Po zasypání díry se kolem tradičně pohazovalo obilí. Nejčastěji se jednalo o součást obřadu ta trita, který se opakoval po třech dnech. Hned poté následovalo pití (choê) nebo nalévání tzv. úliteb (spondai), které byly určené bohům. Každý zesnulý měl dostat dary, které se ukládaly buď přímo do hrobu, nebo

⁶⁵ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 54. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁶⁶ Il. XXIII 71-76, př. O. V.

⁶⁷ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 54. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

se ponechávaly v jeho blízkosti. Retief uvádí: „Dárky pro zemřelé byly také ponechány u hrobu nebo na něm.“⁶⁸

Po ukončení obřadu se rodina přesunula zpět do domu zemřelého, kde poté probíhala hostina (perideipnon). Zde všichni vzpomínali na život mrtvého a na činy, které se mu podařilo vykonat. Jak dodává Retief: „Není jisté, zda se u hrobu třetí den konaly nějaké další obřady, ale je známo, že rituál ta enata (o němž jsou známy podrobnosti) se konal devátý den, po němž třicátého dne následoval obřad triakosty.“⁶⁹ Autor dále zmiňuje, že: „V Aténách by tím skončilo období smutku, ale jeho trvání se lišilo region od regionu.“⁷⁰

V pozdější době se zákonodárci snažili pohřby organizovat tak, aby byl důstojný a neobtěžoval širokou veřejnost. Autor dále doplňuje, že: „Zneužití pohřbu k upoutání pozornosti (především z politických důvodů) bylo zakázáno, stejně jako extrémní okázalost a nadměrné výdaje.“⁷¹ Retief uvádí: „V 6. století př. n. l., podle Démosthena, Cicero a Plutarch, Solon schválil podrobné zákony, které zůstaly v platnosti po velmi dlouhou dobu a podle Cicera byly později začleněny prakticky v nezměněné podobě do římských dvanácti tabulkových zákonů.“⁷² Autor dále popisuje, že: „V podstatě se jednalo o pravidla pro přípravu mrtvol uvnitř (protéza), smuteční průvod před úsvitem (ekfora), pohřební a kremační obřady, oběti u hrobu a smuteční proces, stejně jako pozdější návštěvy hrobu.“⁷³

Retief dále uvádí informaci, že: „Je možné, že Solon zavedl Genezii (každoroční svátek mrtvých v určitý den), aby ulevil chaosu způsobenému individuálními připomínkami narozenin zemřelých u hrobů.“⁷⁴

4.2 Pohřební rituály a kulty

Jak v knize Pojetí duše v náboženských tradicích světa Chlup popisuje: „Smrt znamená konec našeho fyzického těla, většina náboženství však předpokládá, že není úplným koncem a jedi-

⁶⁸ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 54. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁶⁹ Tamtéž, s. 54

⁷⁰ Tamtéž, s. 54-55

⁷¹ Tamtéž, s. 51

⁷² Tamtéž, s. 51

⁷³ Tamtéž, s. 51

⁷⁴ Tamtéž, s. 51

nec v nějaké podobě přetrvává i po smrti.⁷⁵ Na konci každého pohřebního obřadu se mělo třikrát zavolat jméno duše. Tímto způsobem jí popřáli šťastný život pod zemí, kterou dále doplnili známou frází: Nechtějí jí země lehká. Lidé totiž věřili, že duše bude dál žít pod touto zemí a i tam může cítit věci, jako je utrpení a štěstí. De Coulanges zde dále připomíná, že: „Na hroby se psalo, že tam „odpočívá“ člověk – slovní obrat, který přežil jejich náboženské představy a století za stoletím dospěl až k nám.“⁷⁶ Tato fráze se používá i v dnešní době, ale nikdo si nemyslí, že by někdo odpočíval v hrobě. Lidé dříve věřili tomu, že tam žije člověk, že s ním nezapomněli pohřbit předměty, které by mohl potřebovat: nádoby, šaty, zbraně apod. De Coulanges dodává, že: „Starost o nošení potravin mrtvým nebyla ponechána rozmarům či proměnlivým míněním lidí; byla to povinnost.“⁷⁷

Podle Hoška také přikládali malé váhy zdobené motýlem, jenž patřil mezi hlavní symbol duše na Krétě. Ta mohla být po smrti spravedlivě zvážena. Dále hrob často polévali vínem, aby se dala uhasit žízeň zemřelého. Kromě nápoje museli přinášet i jídlo. Jak dodává Homér i Vergilius: „Zabíjeli koně a otroky v přesvědčení, že zemřelému poslouží v hrobě, jako to dělali za jeho života.“⁷⁸

Každému zemřelému patřila taková úcta, kterou člověk dává i božstvu. Především těm bohům, jichž se obávali nebo je naopak milovali. Podle lidí lze každého mrtvého považovat za boha. Tato výsada se netýkala pouze velkých mužů, protože se mezi zemřelými nedělal žádný zásadní rozdíl. Například podle Římana Cicera „naši předkové chtěli, aby lidé, kteří odešli na věčnost, byli započítáni mezi bohy.“⁷⁹ Člověk ani nemusel být ctnostný. Podle Augustina: „Zlý se stal bohem stejně jako poctivý člověk; pouze si v tomto druhém životě uchoval všechny špatné sklony, jaké měl v prvním.“⁸⁰

Tato prvotní náboženská představa by měla stát za vznikem potřeby hrobů. Aby se duše mohla usadit ve svém podzemním příbytku, bylo zapotřebí tělo, se kterým zůstala spoutána, zakrytá zemí. Bez vlastního hrobu by duše neměla žádné zázemí. Nemohla by se kde usadit, a tak by neustále bloudila v podobě přízraku nebo strašidla. Nikdo by jí nedaroval jídlo ani nějaké obětní dary, které by určitě využila. Tato duše se později stala zlomy-

⁷⁵ CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 17

⁷⁶ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 14

⁷⁷ Tamtéž, s. 20

⁷⁸ *Ilias*, XXI, 27-28; 165-176. VERGILIUS, *Aeneis*, X, 519-520; XI, 80-84, 197.

⁷⁹ Cicero, *De legibus*, II. 22.

⁸⁰ AUGUSTIN, *De civitate Dei*, VIII, 26; IX, 11.

slnou. Jak De Coulanges popisuje: „Trápila živé, posílala na ně nemoci, pustošila jejich úrody, děsila je truchlivými zjeveními, aby je upozornila, že mají poskytnout jejímu tělu a jí samotné hrob.“⁸¹ Zde je pravděpodobně patrný původ vzniku víry ve strašidla. V dávných dobách lidé věřili, že duše může být šťastná pouze v momentě, kdy se dočká svého řádného pohřbení. Dopřání jejího klidu patří mezi hlavní důvod, proč se vůbec pohřby pořádají. Důležité je upozornit na fakt, že uložení těla pod zem nestačilo. De Coulanges dále dodává, že: „ Bylo ještě třeba dodržet tradiční obřady a vyslovit stanovené formule.“⁸²

Jestliže mrtví nedostali své pohřební jídlo, hned začali opouštět své hroby v podobě bludných stínů. Poté lidem začali vyčítat jejich bezbožnou lhostejnost. Teprve skrze úlitby a poskytnutí potravy se zemřelí vrátili zpět do hrobu, kde se jim dostalo klidu a božských atributů. Ten, kdo byl řádně uctíván, měl milovat ty, kdo mu daroval jídlo. K jejich ochraně bylo nezbytné, aby s lidmi sdílel i různé starosti. Autor doplňuje, že: „Prosili jej; žádali jej o podporu a přízeň.“⁸³

Takovéto zbožštělé lidské duše se podle obyvatel Řecka nazývaly héroové či démoni. Například podle Latinů se jim říkalo Mánové, Géniové a Lárové. Podle jejich předků se strašidla nazývala právě mánové. Cicero říká, že: „jsou to lidé, kteří odešli na věčnost; berte je jako božské bytosti.“⁸⁴ Naopak ti hodní duchové se zase jmenovali lárové. Jinde si zase lidé mysleli, že lárové a géniové má být jedna a ta samá bytost. Cicero uvádí, že: „Těm, kterým Řekové říkali démoni, my říkáme lárové.“⁸⁵

4.3 Znečištění smrti

Podle Retiefa: „Myšlenka, že smrt (stejně jako narození) zahrnuje formu kulturní/náboženské kontaminace zúčastněných, byla ve starověkém světě všeobecná, i když její přesný rozsah se lišil oblast od oblasti a čas od času.“⁸⁶ Tato kontaminace se ovšem nezakládala pouze na otázce hygieny. Především byl tento čin bohy brán za odporný. Autor dodává: „Tím pá-

⁸¹ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 15

⁸² Tamtéž, s. 16

⁸³ Tamtéž, s. 23

⁸⁴ Cicero, *De legibus*, II, 9. Varron, ve sv. Augustinovi, *De civitate Dei*, VIII, 36

⁸⁵ CICERO, *Tímaios*, 11.

⁸⁶ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

dem narození a úmrtí nebylo povoleno na svatých místech, jako jsou chrámy, nebo Delos.⁸⁷ Ke znečištění docházelo i v období smutku. Retief uvádí: „Přesně to, jak tato kontaminace postihla jednotlivce, není vždy jasné, ale věřilo se, že zabraňuje jejich kontaktu s bohy, dokud nebyla patřičná očista dokončena.“⁸⁸

Každý dům (nebo jiné podobné místo) postižený smrtí byl okamžitě považovaný za znečištěný. Dále mělo dojít ke kontaminaci domácí vody nebo třeba krbu. Podle autora: „Když na ulici došlo k úmrtí, celá zóna města musela být vyčištěna.“⁸⁹ Znečištěn by byl i každý jedinec, který by přišel do kontaktu s mrtvolou nebo by se dostal do domu, kde došlo k úmrtí. To platilo i pro ostatní lidi, kteří se dané osoby dotkli. Tak například po smrti krále Sparty se od každé domácnosti čekalo, že ženu i muže označí jako kontaminované smrtí. Retief dodává: „Zesnulí cizinci, otroci a děti způsobili menší znečištění a mrtvé dítě by se mohlo kontaminovat, jen pokud by bylo zcela vyvinuté.“⁹⁰

Pokud jedinec patřil mezi padlé vojáky, hrdiny nebo třeba zakladatele komunit, nezpůsobili téměř žádné znečištění. To se také mělo týkat i popravených zločinců. Menší znečištění dále mohly způsobit i hroby těch osob, které nepatřily mezi hrdiny. Mohlo by dojít ke kontaminaci ostatků a kostí zemřelých. Jak dodává Retief: „Svátky pro mrtvé, jako například Anthesteria (o které se tradičně věřilo, že zesnulí se účastní), by mohly být zdrojem menšího znečištění.“⁹¹

5 Úvod do starověkého římského náboženství

Tato kapitola bakalářské práce bude věnována oblasti starověkého Říma. V následujících kapitolách budou informace o jejich představách o náboženství, podsvětí a jejich vládcích. Jedna podkapitola bude věnovaná veřejným kultům, která nám jasně ukáže, jak se stát staral o řádné uctívání bohů. Také mě bude zajímat, co se podle jejich názoru děje s duší v říši mrtvých. Poté budou následovat příklady některých duchů, které pro ně byly velmi důležití. A v závěru nebude chybět popis jejich pohřbu a rituály, jež jsou s ním spojené.

⁸⁷ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

⁸⁸ Tamtéž, s. 48

⁸⁹ Tamtéž, s. 49

⁹⁰ Tamtéž, s. 50

⁹¹ Tamtéž, s. 50

Jak konstatuje Sarah Iles Johnston: „Učenci čelí dvěma problémům při jednání s Římem: existuje jen málo důkazů o římské víře a praktikách v raných obdobích a jak čas plynul, Římané začali obdivovat řecké způsoby vyjadřování myšlenek o smrti - a pravděpodobně také řecké víry a praktiky.“⁹² Autorka dále uvádí, že: „Víme také, že Římané byli ve své náboženské víře ovlivněni Etrusky a že se velmi zajímali o smrt a posmrtný život.“⁹³

Současně s tím, jak Římané získávali nová území, přebírali do svého náboženství i nové bohyně a bohy. Římané vždy měli velké množství božstev. Věřit ve více bohů bylo zcela normální. Tento trend byl postupně přerušen s příchodem a postupným vlivem křesťanství. O tomto přechodném náboženském období se vyjadřuje i Klaus: „Naopak monoteistické křesťanství, které postupně získávalo na popularitě, zpočátku Římanům přišlo velmi zvláštní.“⁹⁴ Římané sami sebe považovali za nejvíce zbožný národ. Ti nejvýznamnější bohové pocházeli především z etruských či řeckých vzorů. Jak uvádí Sarah Iles Johnston: „Některé „řecké“ myšlenky, které si Římané mohli vypůjčit, se navíc nacházejí také v etruských pramenech, takže je těžké říci, zda je Římané dostali od Řeků nebo Etrusků - nebo snad dokonce, zda si je sami Řekové půjčili od Etrusků. Cháron, který se zdá být příbuzný s postavou zvanou Charu z etruských zdrojů, je toho příkladem.“⁹⁵ Podle Ashwortha: „Příběh Říma a jeho bohů začal před více než dvěma tisíciletími, v roce 753 př. n. l., kdy bylo údajně založeno město Řím.“⁹⁶ Jiří Klaus zmiňuje, že panteon v Římě nebyl bohům nijak uzavřen, a proto se v průběhu času přidávala další nová božstva. Především se lze bavit o lokálních bozích z dobře situovaných provincií, které na tomto území měli větší důležitost, než v jiných čás-

⁹² JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁹³ Tamtéž

⁹⁴ Klaus, Jiří. In: Římská božstva, #1 Náboženství v Antickém Římě. *Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>

⁹⁵ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

⁹⁶ ASHWORTH, Leon. Bohové a bohyně starověkých civilizací, s. 68

tech země. Jeden však měl nejvyšší důležitost po celém území. Klaus uvádí: „Nejdůležitějším však všude byl nejvyšší z římských bohů - Jupiter.“⁹⁷

Dnešní přístup k náboženství se však od toho původního liší. Dříve šlo o určitý „obchod“ s bohy. Klaus dodává, že: „Věřící věnoval něco božstvu (oběť, modlitbu) a na oplátku očekával přízeň či zásah ve svůj prospěch.“⁹⁸ Výběr mezi jednotlivými božstvy byl opravdu velký. Skoro každá rodina, která žila v antickém Římě, měla svého vlastního „rodinného“ boha. Typické bylo mít v domácnosti menší oltář, který byl tomuto božstvu zasvěcený. Klaus popisuje, že: „Zde se rodina modlila a také prováděla úlitby - malé oběti bohům, nejčastěji nějaká tekutinu (olivový olej, víno) nalitá na domácí oltář.“⁹⁹

Římské náboženství se vyznačuje určitými specifickými rysy, které ho od toho řeckého odlišují. Příkladem je vyvinutý formalismus. Obyvatelé Říma velmi dbali na víru ve staré bohy, kteří byli převážně agrárního původu. Stále lpěli na modlitbách a starých kultech. Ladislav Vidman k tomu také uvádí, že: „Nic se nesmělo zanedbat, nesměl být opominut žádný svátek a rituál se konal vždy přesně stejně bez nejmenší odchylky, modlitby musily být odříkávány v archaickém znění, aniž se vynechalo jediné slovo, obřad nesměl být rušen žádným nepříznivým znamením, ani zapištěním myši.“¹⁰⁰ Takový typ formalismu bychom mohli najít i v oblasti římského práva. To bylo pravděpodobně díky svému původu v těsné blízkosti právě s náboženstvím, z toho důvodu se mělo řídit přesnými formulami. V knize se dále popisuje fakt, že Římané přisuzovali zřizování obvyklých kněžských sborů a vznik pevné organizace kultu jistému Numovi Pompiliovi, jenž se stal na základě tradice druhým římským králem. Bývá řazen do období osmého století př. Kr., kdy se dá dokázat propojení starších osad do jednoho celku, Říma. Vidman dále zmiňuje, že: „Římské náboženství má samozřejmě mnohem starší kořeny, ale přísný formalismus státního kultu souvisí patrně se vznikem nové obce, která nejdříve ze všeho organizovala svůj kult, navazujíc při tom na starší tradice, které hovořily soustavnému duchu Římanů.“¹⁰¹ Vidman dále popisuje, že: „Římané stejně jako ře-

⁹⁷ Klaus, Jiří. In: Římská božstva, #1 Náboženství v Antickém Římě. *Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>

⁹⁸ Tamtéž

⁹⁹ Tamtéž

¹⁰⁰ VIDMAN, LADISLAV, *Od Olympu k Panteonu*, s. 28

¹⁰¹ Tamtéž, s. 29

kové se nedělili na rozdíl od Indů na přesně odlišné společenské skupiny – kasty vládců-kněží, bojovníků a zemědělců-řemeslníků.“¹⁰²

Prvotní funkčnost jejich bohů je dostatečně patrná už podle jejich jmen. Je mnoho bohů, kteří se později stali „velkými“. Vidman k tomu uvádí: „Je to například Venus, doslova půvab, která pak postupně byla ztotožněna s řeckou Afrodítou, nebo Ceres, doslova obilní zrno, bohyně zemské úrody, ztotožněná přirozeně s Démétrou.“¹⁰³

Stejně jako v Řecku bylo i Římské náboženství státní. Klaus uvádí: „Ve větších chrámech, při náboženských svátcích, nebo před bitvou se běžně obětovalo ve velkém měřítku.“¹⁰⁴ Často se ovšem jednalo především o domácí dobytek. Římané by nikdy neobětovali žádnou lidskou bytost. Pohrdali každým národem, který by snad takovým způsobem jednal. Nejvíce oblíbeným zvířetem k darování byl beran, ale za daleko významnější považovali býka. Podle Klause: „Oběti nemusely nutně probíhat dopředu, aby se následující události podařily.“¹⁰⁵ Mohli tak učinit klidně až po nějakém úspěchu, jako důkaz své vděčnosti bohům. Základním úkolem bylo jenom to, aby si je dokázali udržovat ve své blízkosti, na své straně. Tato božstva se vyznačovala i některými horšími vlastnostmi, a proto si jsou s lidskou rasou velmi podobní. Římané se tedy nejvíce báli toho, aby si je nerozzlobili. Věřili, že tím by si je mohli poštvat proti sobě. To by pro ně znamenalo smůlu nebo utrpení. Autor dále doplňuje, že: „I Římané měli své kněží, ti ale byli značně odlišní od současné představy božích služebníků.“¹⁰⁶ Směli být například politicky aktivní, oženit se a mít děti. Za nejvýznamnější státní funkci považovali tzv. Pontifex maximus, ta se využívá i dnes. Je to jeden z papežských titulů. Na začátku takového kněze zvolil sněm tributů, ale později tento úkol přešel na císaře. Jak Klaus uvádí: Titulem se mohl honosit například i sám Julius Ceasar.“¹⁰⁷

Klaus uvádí, že: „Zajímavou součástí římského náboženství byly vestálky, neboli Vestiny panny.“¹⁰⁸ **(obrázek č. 5 v příloze).**

¹⁰² VIDMAN, LADISLAV, *Od Olympu k Panteonu*, s. 29

¹⁰³ Tamtéž, s. 29

¹⁰⁴ Klaus, Jiří. In: Římská božstva, #1 Náboženství v Antickém Římě. *Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>

¹⁰⁵ Tamtéž

¹⁰⁶ Tamtéž

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ Tamtéž

Neškudla je popisuje takto: „(virgines vestales, virgines Vestae) – kněžky → bohyně Vesty, pro vykonávání úřadu byly vybírány dívky z patricijských rodin ve věku 6-10 let bez tělesné vady.“¹⁰⁹ Dalo by se říci, že se jedná o takovou bohyni, která se stala strážkyní rodinného krbu i ohně v něm. „V přeneseném slova smyslu ochraňovala celou římskou říši jako jednu velkou rodinu.“¹¹⁰ Také jí označovali za symbol rodiny, která se již nadobro usídlila. Domácí krb se nacházel především v chrámu bohyně na Foru. Každá vestálka poté dokázala udržovat věčný plamen, protože ten nemůže za žádnou cenu nikdy zhasnout. Klaus dodává, že: „Do těchto míst nesměl vstoupit žádný muž.“¹¹¹

Vestiny měly vždy své vlasy zapletené do šesti copů a byly oděné do bílého roucha. Podle Klause: „Mezi lidmi požívaly velké úcty, měli například svá vyhrazená místa na všech slavnostech.“¹¹² Jednou z jejich výsad byla možnost zrušení potrestání obviněného jedince. Údajně byl tímto způsobem zachráněn sám Julius Ceasar během chvíle, kdy se málem stal jedním z cílů Sullových čistek. Dokonce jsou chráněné před zákonem, ale mělo to jednu zásadní podmínku. Mohl je potkat velmi ošklivý trest smrti, pokud by snad přišly o své panenství. Ve většině případů je zadrželi do některé z podzemních místností. Potrestání se nevyhnul ani muž, který s vestinou ulehl do postele. Jak uvedl Klaus: „Muž, který je o panenství připravil, byl také popraven.“¹¹³

Každá vestina měla za úkol sloužit po dobu třiceti let. Jejich počáteční výuka trvala prvních deset let. Autor dále popisuje, že: „První deset let se zaučovaly, dalších 10 let by trvala jejich služba a závěrečné desetiletí věnovaly výuce dalších vestálek.“¹¹⁴

¹⁰⁹ NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, s. 205

¹¹⁰ Klaus, Jiří. In: *Římská božstva, #1 Náboženství v Antickém Římě. Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>

¹¹¹ Tamtéž

¹¹² Tamtéž

¹¹³ Tamtéž

¹¹⁴ Tamtéž

6 Náboženské představy vztahu duše a posmrtného života starověkého Říma

Podle starověkých Římanů božský duch obklopoval každou jednotlivou věc, které daroval život. Dokonce i takové předměty, jako jsou například stromy či skály, pravděpodobně obsahovaly otupělou víru, jež pravděpodobně vzešla z rané náboženské praxe animismu. Jak v článku popisuje Mark: „Byli tam duchové místa, řek a pramenů, kopců a údolí, domova – a dokonce i aspektů domova - a také těch, kteří hlídali nebo mohli ohrožovat lidi, kteří tam žili.“¹¹⁵ Pozemské bohy nikdo nemohl potkat ani v lidské, ani v jiné podobě. Dále zde nesmíme zapomenout na duchy mrtvých předků nebo nedávno zesnulých. Mluvíme tu především o zemřelých, jež měli schopnost ovlivňovat každodenní život člověka. Mezi jejich hlavní úkoly patřila ochrana obyčejného života Římanů. „Tito duchové, stejně jako duchové přírodního světa, dohlíželi na každodenní život Římanů, vedli a chránili, pokud je někdo nezapomněl řádně ctít a děkovat za jejich dary.“¹¹⁶

6.1 Kultovní praktiky

Pojmu „náboženství polis“ by mělo odpovídat latinskému výrazu *sacra publica*, „veřejné kultury“. Jörg Rüpke ve své knize *Náboženství Římanů* zmiňuje, že: „Stejně jako moderní sousloví „náboženství *polis*“ se i antický výraz soustřeďuje na vnitřní náboženskou strukturu obce.“¹¹⁷ *Sacra* patří mezi rituály, které se musí vykonávat z povinnosti k bohům. *Sacra publica* se od ostatních kultovních úkonů odlišuje především způsobem jejich financování. Hlavní rozdíl je tedy převážně v tom, kdo je platí. Jednotlivé platby, které jsou s veřejnými obřady spojené, má na starosti politické společenství. Největší množství peněz pochází z vybraných daní, z válečné kořisti či poplatků. Rüpke dále uvádí: „Svatyně a chrámová zařízení určena pro veřejné kultury jsou zřizována na veřejné půdě a následně jsou aktem konsekrace ustavena jako pozemek, který náleží božstvu jako jeho majetek, jako *locus sacer*.“¹¹⁸

Autor zde dále zmiňuje to, že: „Provozování kultů s sebou však nese i průběžné, rok co rok se opakující výdaje na obětní zvířata a jiné dary, na stavbu tribun, herce a závodní

¹¹⁵ Mark J. J. In: *Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares*. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹¹⁶ Tamtéž

¹¹⁷ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 29

¹¹⁸ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 29

spřežení.¹¹⁹ To jsou body, jejichž financování je nezbytné. Například druhý římský král Numa Pompilius (zakladatel náboženství) na základě římské myticko-historické tradice založil některé kněžské sbory a kulty. Mimo to musel zajistit i jejich hmotné zaopatření. Vždy existoval vyhrazený pozemek, kde byl vybudován prostor pro vykonávání kultovních rituálů. Z pronájmu těchto míst obvykle plynuly určité výnosy, jež se daly použít například pro financování kněžstva (jedním z nich jsou třeba Vestálky) či některých kultů. V textu Rüpke popisuje: „O jak významnou položku se jednalo, naznačuje zpráva o Sullově prodeji pozemků určených pro financování kultu: aby měl z čeho hradit válku s Mithridatem, prodal Sulla pozemky v hodnotě nějakých šestatřiceti milionů sesterciů.“¹²⁰

Tento způsob financování (dnes to nazýváme vytváření kapitálového fondu, jenž je ve formě nemovitostí) se využívá i v dnešní moderní době. I v mimoevropských oblastech patří mezi typický způsob, jak hradit náklady na náboženský provoz. Také se tento způsob dal použít pro financování ostatních běžných státních výdajů. Autor uvádí, že: „Až do raného novověku bylo například založení kaple schváleno církví pouze za podmínky, že k ní současně patřil příslušný lán půdy, z něhož mohly být hrazeny běžné výdaje jako plat kněze, opravy a podobně.“¹²¹

Sacra publica lze považovat za povinnosti, které má politické společenství vůči různým bohům. Bohové, jenž podporují některé sociální uskupení, by měli být uctívání. Tato povinnost platí pro celou společnost. Většinou už nebylo nutné dělat něco navíc, jelikož tyto povinnosti již byly vytvořené během dlouhodobého procesu. Rüpke uvádí, že: „V ojedinělých případech, kdy se božstvo ohlásilo zemětřesením, krupobitím nebo jinými neblahými úkazy, uvažovalo politické vedení, tedy senát, o zintenzivnění kultovních jednání, jinak však žilo město Řím v jistotě, že nárokům bohů činí zadost.“¹²²

Rüpke dále zmiňuje, že: „Vedle této úrovně veřejného kultu, v níž společenství reprezentovali nejvyšší úředníci a kněžské sbory vykonávaly pouze zvláštní úkoly, existovala ještě druhá úroveň náboženských institucí.“¹²³ Ta se měla týkat převážně malých územních městských celků. Mezi ně patří: třicet kurií (jedná se o starou politickou organizační jednotku),

¹¹⁹ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 29

¹²⁰ Tamtéž, s. 29

¹²¹ Tamtéž, s. 29-30

¹²² Tamtéž, s. 30

¹²³ Tamtéž, s. 31

sedm pahorků (svátek Septimontia) a vici (to jsou městské části, jež v augustovské době dělily celou plochu města na celkem 265 okrsků. Všechny se poté sdružovaly do 14 vyšších a územně správních celků. Každý tento menší celek rozhodně měly své vlastní veřejné kultury, jež byly hrazeny převážně z městské pokladny. Nejednalo se totiž o jednotky, které by byly ekonomicky svéprávnými. Autor zde také popisuje *Sacra privata* (soukromé kultury): „*Sacra privata* zahrnovala kultury, k jejichž vykonávání se cítili být zavázáni konkrétní jednotlivci, třeba domácí kultury a kultury velkých rodových svazků (*gentes*), jak se s nimi setkáváme zvláště ve vyšších aristokratických vrstvách.“¹²⁴

Podle terminologie se jedná o dobře strukturovaný obraz městského náboženství, na jehož vrcholku má stát právě *sacra publica*. Tu později doplnily *sacra pro curiis*, pro *vicis* a *sacra pro montibus*. Pod ně patří *sacra privata*, jež se rozděluje na kultury jednotlivých domácností (*familiae*) a rodů (*gentes*). Toto schéma ovšem neukazuje to, že zde vůbec nedochází ke shodě se sociálními skupinami, jež tyto kultury provádí. Členství v této skupině lze považovat za „individuální kult“, jehož nemůžeme srovnávat se zasvěcením do řeckého mysterijního kultu. Autor uvádí, že: „Sociální rozvrstvení od domácnosti přes rodové svazy až po obec je harmonický ideál, a nikoli realita rozdílných zájmů, sociálních bariér, prostorové mobility a izolace.“¹²⁵

6.1.1 Duchovní život domácností a státu

Ve starověkém Římě byl hlavním sponzorem náboženství stát. Mark uvádí, že: „Předpokládalo se, že bohové mají skutečný zájem na zdraví a úspěchu římského státu, a proto náboženské víry a praktiky nebyly jen navrhovány, ale také pověřovány.“¹²⁶ Od všech obyvatel se očekávalo, že nikdy nevynechají žádné festivaly ani rituály, které byly pořádané a financované státem. Dále také měly ctít a uklidňovat duchy, jež obývaly domácnost. Autor dodává: „I když se konaly pravidelné slavnosti uctívající státní bohy, jako byli Jupiter a Juno, Mars a Saturn, jednotlivé římské životy byly ve větší míře ovlivněny duchy země, domova a duchy těch, kteří odešli.“¹²⁷ Veškeré státní, významné slavnosti měli na starosti tzv. pontifici (kněží),

¹²⁴ RÜPKE, J. *Náboženství Římanů*, s. 32

¹²⁵ Tamtéž, s. 32

¹²⁶ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Manes, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹²⁷ Tamtéž

pontifex maximus (velekněz), rex sacrorum (král posvátných věcí) nebo Augures (věštcí). Naopak o jednotlivá božstva, jež jsou známá jako Flamines pečují menší kněží. Autor dále zmiňuje, že: „Podle individuálního římského názoru měly tyto orgány za úkol ctít bohy s plnou parádou, zatímco bylo na každé jednotlivé domácnosti (konkrétně na hlavě této domácnosti), aby ctíla své vlastní duchy.“¹²⁸ Respektive tento výběr většinou vykonala hlava rodiny. Jak dodává Mark: „Zdá se tedy pravděpodobné, že si lidé mysleli, že je zdaleka lepší zapomenout darovat oběť v chrámu Jupitera na festivalu, než jíst jídlo nebo ráno odejít z domu bez poděkování duchům, kteří vedli, zajišťovali a chránili něčí rodinu.“¹²⁹

Starali se o udržování chodu domácího krbu. Z toho důvodu byla velká část z pořádaných rituálů zaměřena právě na ně. Jejich nelibost by poznali hned, ale Jupiter by naopak s trestem nějaký čas počkal, protože v první řadě by je ve velké míře potrestal stát. Podle Marka: „Římské náboženství bylo založeno na konceptu *quid pro quo* („to za to“) a bylo zřejmé, že pokud bude člověk náležitě respektovat ducha svého domova, bude si užívat zdraví a prosperitu.“¹³⁰ K tomu autor dále dodává: „To platilo pro bohy jako celek, ale čím blíže byl každodenní život boha nebo ducha, tím větší pozornost byla těmto božským silám věnována.“¹³¹

Rozhodně se věřilo v to, že chod domácnosti bude prosperovat podle toho, jak dobrý vztah se svými bohy (duchy) měli. Podle Marka: „Domov, ve kterém byly uchovávané rituály a počtění duchové, by prospíval - a úspěšný majitel domu mohl poukazovat na svou prosperitu jako důkaz své oddanosti a zbožnosti - zatímco ti, kteří ducha zanedbávali, by podle toho trpěli.“¹³²

Podle římského náboženství existovalo velké množství různých duchů. V následujícím bodě bych ráda zmínila ty bohy, kteří se starali o každodenní život rodiny. Jsou to například: Lárové a Penáti. Ashworth dodává, že: „Penáti se starali o to, aby rodina

¹²⁸ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹²⁹ Tamtéž

¹³⁰ Tamtéž

¹³¹ Tamtéž

¹³² Tamtéž

měla dost co jíst a pít.“¹³³ Nesmíme vynechat ani boha jménem Janus, jenž byl považován za vládce počátku, dveří nebo bran. Měl také své pomocníky: Forculus (bůh dveří, hlavně těch dvojitých), Cardea (bohyně pantů) a tím posledním byl Limentinus (bůh prahu). Velmi zvláštní pozornost vyžadovala bohyně Vesta, vládkyně domova a krbu. O vestách jsou podrobnější informace v kapitole 5. Mark zmiňuje, že: „Hranice něčího majetku byly dále chráněny jiným bohem, Terminem, který obýval hraniční kámen označující něčí majetkovou linii od sousedova.“¹³⁴

Mark popisuje, že: „Všechny tyto nadpřirozené síly musely být ctěny nebo uklidňovány, přestože Janus a Vesta měli státem sponzorované festivaly a Vesta samozřejmě měla své vestálské panny, které v jejím chrámu věčně hořely.“¹³⁵ V římské víře lze najít bytosti, které se nedaly nijak ovlivnit. Jedná se o tzv. osudy, známé pod názvem Parcae. Stejně jako v Řecku, existovaly celkem tři osudy. Prvním z nich byla Nona (devítiměsíční narození), Decima (desetiměsíční narození) a tou poslední je Morta (mrtvé narození). „Devítiměsíční porod byl považován za předčasný a dítě mohlo zemřít, zatímco desetiměsíční porod byl považován za zdravý a normální.“¹³⁶

6.1.2 Duchové

Penáti patří mezi duchy kuchyně a spíže. Jak popisuje Mark: „Byli to *Penanti*, kdo měl v domě jídlo a poskytoval příjemnou atmosféru, ve které se dalo žít.“¹³⁷ Jejich sošky nejčastěji stály blízko krbu. Dále bránili tomu, aby docházelo ke zkažení potravin. Také měli nabídnout prostředky, jimiž si rodina byla schopná získat například jídlo. Každá rodina jim před jídlem řádně poděkovala a na jejich počest dali členové kousek pokrmu stranou. Ten byl později rituálně spálen na ohništi. Lidé jim dali první plody ze své sklizně a děkovali jim během každé významné doby v životě rodiny, kterým bylo například narození dítěte, svatba vlastních dětí,

¹³³ ASHWORTH, L. Bohové a bohyně starověkých civilizací, s. 74

¹³⁴ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Manes, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹³⁵ Tamtéž

¹³⁶ Tamtéž

¹³⁷ Tamtéž

povýšení nebo narozeniny. Autor dále zmiňuje, že: „Kolem 14. října se každoročně konal veřejný festival společných díkůvzdání a obětí.“¹³⁸

Mark uvádí, že: „**Lárové** (vyslovováno paprsky Lah) získal v různých dobách římské historie různé vlastnosti a v různých dobách byl považován za strážného duchy a duchy mrtvých předků.“¹³⁹ Původně to pravděpodobně byly děti nymfy Lary (Larunda), která bohyni Juno prozradila aféru jejího manžela Jupitera s nymfou Juturnou. Ten jí za trest vyřízl jazyk, aby už nemohla vyzradit další tajemství. Poté měl Merkur Laru odvést do podsvětí. V článku je dále uvedeno, že se do ní Merkur zamiloval a z jejich spojení vznikli lárové. Z nich se později stali strážní duchové domova a rodiny. Mohlo se jednat o duchy rodinných zemřelých (nikoli o obecné mrtvé), kteří denně požadovali čest a uznání. Doma měli obyvatelé ve skříňové svatyni jejich sošky. Platily zde podobné rituály, jako v případě Penates a Panes. Mark dále uvádí, že: „Tito duchové byli známí jako *Lares Familiares* (duchové rodiny) nebo *Lares Domestici* (duchové domova), ale *lary* byly uznávány také při ochraně komunity (*Lares Compitales*) a byly oceněny na festivalu Compitalia 22. prosince.“¹⁴⁰ Autor doplňuje: „Když se rodina natrvalo přestěhovala z jednoho domu do druhého, pohybovaly se s nimi i lárové, Parentes a penáti.“¹⁴¹

Parentes (Pah -rent -ays) byly ve spojení s Lares, a dále představovaly duchy předků. Mohlo se jednat o nejbližší zemřelé členy rodiny – matka, otec, ze kterých se stali strážní duchové jejich živé rodiny. Mark popisuje, že: „Pokud by obyvatel Říma cestoval, řekněme, do Athén, přinesl by sošky své manželky a dětí spolu s ohněm z jeho krbu, aby kamkoli šel, oni by šli také.“¹⁴²

Mánové (vyslovováno Mah-nays) měla být skupina zemřelých (di manes = božští mrtví), jež obývala posmrtný život. Ten kdo zemřel, se stal mánem, a poté byl podle členů rodiny považován za parentes či lárové. Autor v článku dále uvádí, že: „Busty otce, matky nebo vzdálenějších předků byly vyrobeny nejen proto, aby je uctily a připomněly prostřednictvím uměleckého díla, ale také proto, aby jejich hříva (mane) mohla obývat bustu, kdykoli se jí zachce,

¹³⁸ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánes, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹³⁹ Tamtéž

¹⁴⁰ Tamtéž

¹⁴¹ Tamtéž

¹⁴² Tamtéž

a aby byla vítaná.¹⁴³ Tuto hřívu lze popsat jako božskou jiskru života každého jedince, jejíž sídlo mělo být v hlavě. Jednotlivé sošky se pokládaly převážně do atria v domě, v některé veřejné místnosti, v níž se obvykle konaly večírky či občanské a politické diskuse. Mánové se tedy často podíleli na těchto různých akcích díky svým bustám. Autor popisuje, že: „Mánové byly zahrnuty do festivalu Parentalia i Feralia a Lemuria, ačkoli tento poslední festival byl zaměřen mnohem více na lemury.“¹⁴⁴

Lemures (latinsky duchové); (vyslovováno Leh-mur-ays) často bývali velice hněviví, neklidní či zlomyslní zemřelí. Mark je popisuje jako: „Dnes by byl *lemures* známý jako poltergeist, roz-zlobený duch, který narušuje domov, dokud se nevyřeší jeho potřeby nebo ho nevymůže nějaká duchovní autorita.“¹⁴⁵ Tito duchové byli vlastně skupina Manes (mánové) – neboli božští duchové jedinců, jež dříve žili, ale ve svém posmrtném životě nebyli šťastní. Hlavním důvodem pro návrat tohoto ducha bylo převážně nepatřičné dodržování jednotlivých pohřebních rituálů či pohřbení nebo nenaplnění přání zemřelého, které stálo v jeho závěti. Stejně tak se mohli navrátit i duchové Mánové, Lárové a Parentes, pokud by se jim nedostalo patřičné pocty od členů rodiny. Například římský básník Ovidius ve svém díle *Fasti* (Kalendář) Lemures popisuje jako duchy, kteří do Říma přinesli chaos, jestliže je jeho obyvatelé zapomněli řádně uctít při slavnosti Lemuria. V článku je uvedeno, že: „Lemurie se konala 9. 11. a 13. května a později se stala svátkem Všech svatých v církvi k uctění svatých mrtvých, než byla v 9. století přesunuta na 1. listopad.“¹⁴⁶

Génii byli považováni za domácí duchy mužství, jejichž symbolem je had. Tento duch se uctíval během narození hlavy domácnosti, a také měl vliv v oblasti manželské postele. Tento duch pracoval ve shodě s ducem jménem Genius Loci – duch země, na níž dům stál.

Jak Mark dále uvádí: „**Umbrae** (stíny) byli duchové, kteří se vrátili z posmrtného života a byli také označováni jako představy, druhy a imanes (beztvaré).“¹⁴⁷ Tyto duchy nelze považovat za dobré či špatné, ale dají se popsat podle toho, jak se konkrétní osobě jeví. Autor dále popisuje, že: „Pokud se duch někomu zjevil ve snu, bylo to obvykle považováno

¹⁴³ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹⁴⁴ Tamtéž

¹⁴⁵ Tamtéž

¹⁴⁶ Tamtéž

¹⁴⁷ Tamtéž

za dobrou věc, ale jen pokud to byl duch milované osoby a zejména pokud duch předal některé důležité informace, jako například kam vložili svou vůli nebo nějakou cennost, kterou rodina považovala za ztracenou.“¹⁴⁸

Pokud by se ovšem ve snu měl objevit duch cizinec, jednalo by se o zlé znamení. Mnohem horší situace měla nastat v momentě, kdy se tento duch ukázal osobně, jež ještě nespala. Představovalo to určitý trest za nějaký špatný čin. Poté mu nezbývá nic jiného, než přijít na to, co vlastně provedl (například se snažil ušetřit na pohřební hostině) a musí to napravit. Lidé je uctívaly, ale pro lepší ochranu nosili různé amulety, a také je často pověsili třeba na sloupy dveří či do místností. Dále vykonávali různé rituály, kterými se je snažili udržet stranou a především klidné. Podle Marka: „Umbræ byli uctěni s ostatními duchy ve Feralii a Lemurii, ale pro jistotu se nosily amulety, nebo se umísťovaly na sloupky dveří nebo do místností a rituálů, které je měly uklidnit a udržet stranou.“¹⁴⁹

7 Postoj ke smrti ve starověkém Římě

Pojetí smrti zde byly celkem složité a často se nezaměřovaly pouze na jeden konkrétní pohled. Hayward dodává: „Toto rozsáhlé téma zahrnuje vše od přesvědčení o životě po smrti až po pohřební praktiky a památku zesnulých.“¹⁵⁰ Při zkoumání tohoto pojetí musíme brát v úvahu také různé vnější vlivy, jako je vliv starověké řecké kultury. Šlo zejména o změnu a vývoj víry a trendů v průběhu času. Pojetí smrti je tím pádem velice fascinující a různorodé téma, jenž nám poskytuje mnoho zásadních informací o římské civilizaci. Při zkoumání vztahu mezi lidmi a smrtí se lze dozvědět o živých i mrtvých celkem mnoho informací. Podle Hayward: „Smrt a pohřební proces, který ji obklopoval, byla často příležitostí k zobrazení sociálního postavení nejen pro zesulé, ale také pro jejich rodinu.“¹⁵¹ Autorka popisuje: „Pohřby sloužily jako uštěpačné připomenutí minulých předků a také budoucích potomků.“¹⁵² Hay-

¹⁴⁸ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹⁴⁹ Tamtéž

¹⁵⁰ Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁵¹ Tamtéž

¹⁵² Tamtéž

ward dále zmiňuje, že: „Pomníky smrti, jako jsou hrobky a epitafy, byly v každé části římské společnosti důležitými stálými památníky pro mrtvé i živé.“¹⁵³

Mnohé lze odvodit i z artefaktů, které jsou postupně nalézány až do dnešní doby. Získáme z nich představu o roli, jíž měla smrt v každodenním životě na území starověkého Říma. Velké množství lidí bylo dost pověřčivých a snažili se vyhýbat každé věci, která by jen trochu souvisela se smrtí. Většinou vlastnili předměty, jako jsou například mozaiky lebek či figurky koster. Jednalo se o symboly, jež jim neustále připomínaly důležitost dobrého žití a pomíjivost jejich životů. Hayward zmiňuje, že: „Smrt byla samozřejmě předmětem, který se pravidelně objevoval v římské filozofii a poezii.“¹⁵⁴

Například básník Horacio zastával využití motivu smrti k tomu, aby lidé vedli lepší život. Lze najít v jeho sbírce Ódy (Carmina) část XI jedno přísloví. Mark k tomu dodává: „Zanechal nám mnoho rčení, která jsou dodnes dobře známá, jako například „carpe diem“ (využijte dne).“¹⁵⁵

7.1 Představa posmrtného života starověkých Římanů

Stejně, jako ve starověkém Řecku, i ve starověkém Římě existovaly představy o posmrtném životě. Lidé si je vytvářeli od nepaměti a časem upravovali. Jak popisuje Sarah Iles Johnston: „Stejně jako je tomu v jiných kulturách, Řekové a Římané si užili různé myšlenky o posmrtném životě, z nichž některé se navzájem vylučovaly; vzývali různé nápady podle situace.“¹⁵⁶

Z nejstarších římských představ již víme, že podsvětí, kam se dostávaly všechny duše zemřelých (Mánové), nemělo žádného právoplatného vládce. Toho se říše dočkala až přibližně ve 4. století př. n. l. pod nátlakem řeckých mýtů. Pokud bychom slovo Plútos přeložili do latiny, vyjde nám jméno Dis. Za jeho hlavní atributy lze považovat cypřiš a narcis. Lidé mu nejčastěji darovali jako oběť černé ovce. Bořek Neškudla ve své knize uvádí: „Pluto je latini-

¹⁵³ Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁵⁴ Tamtéž

¹⁵⁵ Tamtéž

¹⁵⁶ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

zovaná podoba řeckého Plútos (Boháč), jak nazývali Háda Řekové (jako podsvětní bůh zajišťoval úrodu i podzemní bohatství, a tedy blahobyť).¹⁵⁷

Jeho manželkou byla Proserpina, která byla původně považovaná za italskou bohyni země. Podle Ashwortha byl Pluto tak ošklivý, že si nedokázal najít dívku, která by se chtěla dobrovolně stát jeho manželkou. Proto unesl Proserpinu, dceru Ceres, bohyni hojnosti a obilí. Proserpina byla považovaná především za ochránkyni plodnosti rostlin. V pozdějších dobách se stala adaptací řecké Persefony, se kterou jí lidé ztotožňovali. Příloze bude přiložen obrázek Pluta a Proserpiny: **obr. č. 6**). Zamorovský říká, že v římských mýtech však tato božstva neměla tak významnou úlohu, jako řečtí vládci. Jak už bylo řečeno, byla ženou římského boha podsvětí Plutona, a tím se stala královnou říše mrtvých. Neškudla dále zmiňuje, že: „V Římě byla Proserpina známa nejpozději v 5. století před n. l., ale byla pravděpodobně od počátku chápána jako řecká Persefona (přitom v Řecku byla Persefona uctívána jako Koré).“¹⁵⁸

Dále zde existuje postava, která do podsvětí unášela lidi násilím. Podle Zámorovského to byl Orcus „římský bůh smrti, později vládce podsvětní říše.“¹⁵⁹

„Ve starověkém Římě neexistovaly žádné pevné nebo vynucené víry o životě po smrti.“¹⁶⁰ Shodli se pouze na jediné věci, která nám říká, že mrtví žijí v podsvětí. Mezi Římany se věřilo, že duše po smrti přejde do podsvětí, které bylo ukryto hluboko ve středu země. Do říše vedly otvory, jako je například hluboké jezero nebo jeskyně. Jedním z nich má být jezero Avernus, starověký Lacus Avernus, který se nachází v jižní Itálii. Mělo by se nacházet v kráteru vyhaslé sopky západně od Neapole. V článku je dále zmíněno: „Díky svým sirným výparům byl starověkými Římany, včetně Vergilia, považován za vstup do podsvětí.“¹⁶¹

¹⁵⁷ NEŠKUDLA, BOŘEK. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, s. 153

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 153

¹⁵⁹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*. s. 315

¹⁶⁰ Hayward, Laura: In: *Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. The Collector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁶¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: *Learn about Lake Avernus and its mythological significance. Encyclopedia Britannica* [online] 24. července 2021. [cit. 02. 08. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/summary/Lake-of-Averno>

Jak uvádí Hayward: „Vlivy a úpravy z řecké kultury lze nalézt v celé římské poezii, jako je Aeneis od Virgila“¹⁶² V této básni se hrdina jménem Aeneas vydává do podsvětí, jež je odrazem řecké říše mrtvých Hádes.

Zde bych uvedla úryvek:

*„Před samým do Orku vchodem a před prvním podsvětí jícnem
sídlo si zvolil Smutek a s ním zlé Svědomí mstící,
bledé tam Nemoci jsou, též Stáří zármutku plné,
Bázeň a ohyzdná Nouze a Hlad, jenž ke zlému radí.
Sídí tam Trýzeň a Smrt, dvě postavy na pohled strašné,
Spánek, příbuzný smrti, a zločinné Rozkoše smyslů,
v čele pak, na samém prahu, je příšera vražedné Války,
železné Eumenid síně a Nesvornost šílené mysli,
v jejichžto hadích vlasech je vpleten krvavý vínek.
Vprostřed prostírá v šíř jak ramena staleté větve
ohromný stinný jilm, kde bydlí přeludní Snové,
v davech, jak mluví se o tom, a drží se pod jeho listím.
Jsou tam i obludy mnohé a divoké, rozdílných tvarů:
Kentauroi u samých dveří tam peleši, dvojtvaré Skyllý,
Briareus, storuký obr, a strašná obluda lernská,
Který syčí hrozně, a Chimaira chrlicí oheň,
Gorgon a Harpýjí plémě a Géryón trojího těla.“¹⁶³*

Narazí na Elysia (římský ráj najdeme duše blahoslavených) a na Tartarus (římské peklo), kde zase naleznou domov duše zatracených. Ještě bych ráda dodala, že i zde duše potkala trojhlavého psa Kerbera. Ten zastával stejnou úlohu, kterou měl Kerberos v řecké říši mrtvých. Sarah Iles Johnston zase doplňuje, že ve Vergilově Aeneidě (kniha 6) navštívil Aeneas podsvětí. Autorka dále dodává, že: „Vergil přidává limbo-jako říši pro duše kojenců a těch, kteří zemřeli poté, co byli falešně obviněni ze zločinů, stejně jako zvláštní oblast pro sebe-

¹⁶² Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *The Collector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁶³ VERGILIUS. *Aeneis*, s. 171

vrahy; zdá se, že také čerpá z pythagorejských myšlenek reinkarnace v některých částech 6. knihy.¹⁶⁴ Na břehu řeky Styx (Acheronu) poté neklidně čekají ti, kteří ještě nebyli pohřbeni. Také se věřilo, že takové duše mohly pronásledovat živé. Například Mertlík ve své knize Starověké báje a pověsti popisuje příběh o Aeneově cestování. Zde bych uvedla úryvek, ve kterém se setká se svým otcem:

*„Podle věštby musel Aeneas ještě sestoupit do podsvětí.
Provázela ho tam Sibyla Déifobé. Mrzutý převozník Charón,
špinavý, s chomáčem rozcuhaných vousů na bradě, je přijal
na svou loďku a převezl je přes hladinu styžskou do vlastního
sídla mrtvých. Tam se Aeneas naposledy na Poli smutku spatřil
Stín nešťastné Dodony. Élysiu, sídle blažených, se setkal se svým
otcem Anchísem. Ten mu ukázal duše, které se měly vtělit do budoucích
vynikajících mužů Říma. Potom mu předpověděl, co ho ještě na cestě
čeká a jaké boje bude muset podstoupit. Na to se branou Spánku
vrátil Aeneas na svět a plavit se s Trójany dál.“¹⁶⁵*

Hayward dále popisuje, že: „Bohové spojovaní s podsvětím, jako jsou Pluto, Persefona a Merkur, byli široce uctíváni, zejména v dobách osobní krize.“¹⁶⁶ Di Manes (mánové) můžeme nazývat duchy nebo menší božstva podsvětí. Zemřelé můžeme zase považovat za členy jejich řádu, jenž v posmrtném životě existuje. Podle Hayward: „Mrtví také žili dál, v domácí a veřejné sféře, prostřednictvím obrazů.“¹⁶⁷ Členové aristokratických rodin často vyráběli masky podle tváří všech členů. Občas se vytvářeli až posmrtně. Po celé generace se tyto výtvořky uchovávaly a často je lidé nechávali v hlavní hale domu. Hayward dodává, že:

¹⁶⁴ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

¹⁶⁵ MERTLÍK, R. *Starověké báje a pověsti*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1972. s. 509.

¹⁶⁶ Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁶⁷ Tamtéž

„Při rodinných pohřebních procesích nosili masky předků současní členové rodiny jako způsob uchování jejich paměti.“¹⁶⁸

Zajímavou odlišností byla představa lidí o posmrtném životě samotných římských císařů. Ten se samozřejmě velice lišil od toho, jaký měl čekat obyčejné lidi. Prvním římským smrtelníkem, jenž byl po své smrti zbožňován, se stal po úspěšně vykonaném atentátu roku 44 před naším letopočtem samotný Julius Caesar. Díky procesu apoteóza bylo mnoho následujících císařů po své smrti povýšeno na pozici boha. Jako příklad zde uvedu císaře Commoduse a Caligula. Ti chtěli být zbožštěni ještě během jejich života. Jak dodává Laura Hayward: „Ale většina císařů, včetně císaře Augusta, aktivně odmítala zbožštění během svého života.“¹⁶⁹

7.2 Římské pohřební rituály a praktiky

Praktiky a úkony prováděné po smrti podléhaly nastavenému řádu. Hayward uvádí, že: „Smrt ve starověkém Římě byla považována za něco, co by mohlo infikovat nebo být škodlivé pro živé.“¹⁷⁰ Z toho důvodu docházelo k velice přísnému fyzickému oddělení mrtvých a živých. Hranice se nacházela kolem jednotlivých obydlených míst, které jsou známé jako pomerium, a pouze za takovou hranicí mohlo docházet k pohřbívání zemřelých. Autorka dále dodává, že: „Kromě *pomeria* by bylo běžné, že by cestovatelé viděli hrobky lemující hlavní silnice do měst a ven.“¹⁷¹

V momentě nadcházející smrti člověka se jeho blízký příbuzný sklonil, aby ho směl políbit, aby se zemřelý mohl naposledy nadechnout. Ten stejný jedinec dále zavřel jeho oči, a pak ostatní příbuzní mohli zahájit cvičení, kterému se říkalo *conclamatio* či „vyvolávání“ mrtvých. Jednotlivé body se pak periodicky opakovaly do té chvíle, kdy došlo ke zpopelnění těla. Sarah Iles Johnston tento proces popsala: „Načasování pohřbu se také lišilo od Řeků; Římané drželi tělo zesnulého v domě až sedm dní a očekávali, že členové rodiny budou po celou dobu bédovat a jíst jen mizivé množství jídla.“¹⁷² Na těle zemřelého musela být

¹⁶⁸ Hayward, Laura: In: *Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁶⁹ Tamtéž

¹⁷⁰ Tamtéž

¹⁷¹ Tamtéž

¹⁷² JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts. Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

před kremací alespoň trocha špíny, jež byla symbolem pohřbu, nebo mohlo dojít k odříznutí menší části těla, například kus prstu, aby ho směli příbuzní pohřbít. Zbývající části těla poté spálili. Pozůstalí poté polívali kosti a popel vínem či mlékem, aby tak neboštíka nakrmili. Později došlo k pohřbení kostí do hrobky. Jednotliví členové rodiny se museli až do konce devátého dne po kremaci stranit celému zbytku komunity. Jak dále uvádí Johnston: „Během tohoto období byla obětována prasnice a valachovaný beran a hrob byl formálně vysvěcen.“¹⁷³

Jak dále v článku autorka popisuje: „Jakmile syn při prosévání popelem pohřební hranice svého otce našel kost, prohlásil, že se otec připojil k *Di Mánes*, „božským duchům“ – jinými slovy předkům.“¹⁷⁴ Podobně jako Řekové řešili i Římané to, aby jednotliví duchové byli dobročinní a šťastní díky některým pohřebním banketům či dalších nejrůznějších hrobových nabídek – především šlo o červené květy, jež byly poskytovány na festivalu, jemuž se říkalo „den růží“, či v jiném, jenž se jmenoval „den fialek“. V období února pořádali devítidenní slavnost pod jménem *Dies Parentes*, jež se nejčastěji zakončovala dnem zvaným *Feralia* (neboli „nošení“ různých darů a jídel do hrobek). Tímto způsobem hodnotili zemřelé jako laskavé bytosti, které poté dávaly pozor na své potomky. Johnston dále uvádí: „Během další slavnosti, *Lemurie*, která se konala tři dny v květnu, musela hlava každé domácnosti provádět rituály v noci, aby zbavila rodinu zlovolných duchů (lemur nebo larev).“¹⁷⁵

Autorka dále doplňuje, že: „Zejména musel odhodit černé fazole na podlahu s odvrácenýma očima, zatímco tvrdil, že fazole mají vykoupit sebe a svou rodinu. Očekávalo se, že duchové posbírají fazole a odcházejí spokojení.“¹⁷⁶

Římané věřili, že se otcové zakladatelé (např. Romulus a Aeneas) po své smrti přidali mezi bohy. Jednotlivé zvyky, jež se týkaly smrti, se ve starověkém Římě měnily v průběhu jednotlivých období, a to platilo především pro pohřební praktiky. Jak uvádí Laura Hayward: „Nejstarší římské hroby, které byly objeveny, pocházejí z 10. století před naším letopočtem

¹⁷³ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

¹⁷⁴ Tamtéž

¹⁷⁵ Tamtéž

¹⁷⁶ Tamtéž

a zahrnují jak urnové kremace, tak pohřby.¹⁷⁷ Nelze ani říci, že by kremace či klasické pohřby pod zem v některých časových úsecích převažovaly. Autorka dále zmiňuje, že: „Zdá se, že ani kremace, ani pohřby nejsou omezeny na konkrétní časové období nebo sociální skupinu.“¹⁷⁸

Na konci republikánské éry (2. - 1. století před naším letopočtem) se kremace považovala za nejběžnější praxi. Jednotlivé urny se plnily popelem mrtvého, a pak se pokládaly do složitých rodinných hrobek. Chudé obyvatelstvo nejčastěji budovalo společné kolumbárium, které můžeme popsat jako zděnou stavbu, jež měla četné výklenky na pohřební urny. V období 2. a 3. století patřil pohřeb opět mezi oblíbené způsoby pohřbívání, což se shodovalo s představami raného křesťanství, které spíše upřednostňovalo pohřeb. Jak dále autorka popisuje: „Stejně jako v mnoha kulturách byli bohatí občané pohřbeni do hrobů s předměty, jako je jemná keramika a drahé šperky.“¹⁷⁹

Důležitým bodem v otázce pohřbů a jednotlivých rituálů vždy byly hroby a nápisy (epitafy). Hayward k tomuto tématu dodává, že: „Připomínka života a smrti člověka ve starověkém Římě se často uskutečňovala prostřednictvím hrobek a nápisů na epitafech.“¹⁸⁰ Mezi občany Říma se věřilo, že nesmrtelnost pochází především z přítomnosti člověka, který žije v srdcích lidí, jež tu po sobě nechal. Každá jednotlivá vzpomínka na život po smrti měla být posílená a prodloužená především díky odolnosti těchto vepsaných epitafů a kamenných hrobek. Mezi základní úkoly celé rodiny patřila péče o hroby. Tato konkrétní povinnost se vztahovala také na svobodné muže i ženy, kteří byli se zemřelým nějak příbuzní. Dále pak pořádali slavnostní pohřební obřady na místě hrobky, a to na výročí narození nebo smrti zesnulého. Jako důkaz toho, že žijí v jiné říši, měli na místě pohřbení nechávat jídlo. „Řecké a římské epitafy běžně používaly velmi formální jazyk, byly však také plné osobních údajů, i když ve zkrácené formě.“¹⁸¹ Autorka dále doplňuje, že: „Nápis by se obvykle skládal z následujícího: vzývání Di Manes; jméno dárce, jméno zasvěcence a vztah mezi nimi; zvýraznění

¹⁷⁷ Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁷⁸ Tamtéž

¹⁷⁹ Tamtéž

¹⁸⁰ Tamtéž

¹⁸¹ Tamtéž

zaměstnání a kariéry; věk v době smrti a někdy odpovědnost potomků s ohledem na hrobku.“¹⁸²

„Některé z nejzajímavějších epitafů zvýšily svůj dopad tím, že promlouvaly k divákům a povzbuzovaly je ke čtení jejich nápisů.“¹⁸³ Oslovení typu viator (cestovatel) či hospes (host) byl nejčastější způsob zaujetí pozornosti lidí. Takto zhotovené hrobky se tak snažily prodloužit a udržet vzpomínku na mrtvé, která se mohla vytvořit prostřednictvím spojení s živými. Ve starověkém Římě existovalo více různých stylů a forem těchto pomníků smrti a epitafů. Styl jednotlivých epitafů je často nejlepší ukázkou sociálního postavení člověka. Jako příklad bych zmínila existenci epitafu, jenž je věnovaný Marcusovi Ulpiusovy. Byl považován za osvobozenec císařské domácnosti, a také za asistenta zlatníka. Nápis je dobře rozmístěný, jednotný a čistý, a to nám dokazuje, že jeho vyrobení bylo velmi nákladné. Z nápisu je zřejmé, že hrobku „přivedl“ k životu samotný Urbanus s jeho manželkou. „Volba elegantního a formálního nápisu je tedy odrazem toho, jak si Urbanus a jeho rodina přáli, aby jejich společnost viděla.“¹⁸⁴ Byl pravděpodobně osobním otrokem a kadeřníkem jisté ženy jménem Pieris. Obě zmiňovaná jména mají svůj původ v Řecku. Je všeobecně známé, že velká část otroků, žijících ve starověkém Římě, pocházelo právě z Řecka. Dá se tedy očekávat, že Pieris dříve bývala také otrokyní. Tento text je považován za daleko neformálnější a primitivnější než byl ten, který je napsaný na Urbanusově desce. „Výroba tohoto epitafu by byla poměrně levná a odráží status otroka Gnome.“¹⁸⁵

¹⁸² Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z:<https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

¹⁸³ Tamtéž

¹⁸⁴ Tamtéž

¹⁸⁵ Tamtéž

8 Porovnání řeckého a římského přístupu

Na základě vypracované literární rešerše je nyní možné provést komparaci. Aby mohl být cíl splněn, shrnu z ní v této poslední kapitole všechny zásadní myšlenky a následně je porovnám. Zaměřím se na základní charakteristiku náboženství obou národů, představy o duši ve vztahu k posmrtnému životu, podsvětí a jeho vládcích, pohřbech a rituálech, které s ním souvisí. Pro přehlednost shrnu každé porovnávané téma samostatně.

8.1 Náboženství – základní charakteristika

Tato otázka bude zpracována v podobě uceleného textu, kde bude na nalezené odlišnosti upozorněno v jeho průběhu.

„V představách současného evropského člověka je náboženství obvykle spojeno s vírou v Boha, která s sebou přináší přijetí specifické vize světa a dodržování určitých etických pravidel.“¹⁸⁶ Pro obyvatele starověkého Řecka a Říma náboženství mělo jinou roli. Vyznačovalo se úplně jinými důkazy a rysy. Starověká náboženství byla převážně polyteistická. „Počítala tedy s uctíváním většího množství božstev ženského i mužského pohlaví, která se specializovala na jednotlivé oblasti lidské aktivity a zároveň se nacházela v nějakém vztahu s danou náboženskou komunitou.“¹⁸⁷

„Obvykle se výrazu „řecké náboženství“ rozumí jako výpovědi o tom, co Řekové chápali jako předmět své víry, kterou doprovázely patřičné projevy náboženské bázně (aidós) a úcty (eulabeia) k tomu, v čem viděli božstvo (to theion) a co pro ně bylo posvátné (hieron).“¹⁸⁸ „Ukazuje se, že přes obecné rysy je řecké náboženství na každém místě silně individualizováno a že převést je do jednotného rámce znamená je zkreslit.“¹⁸⁹

Římské náboženství se vyznačuje určitými specifickými rysy, které ho od toho řeckého odlišují. Příkladem je vyvinutý formalismus. Obyvatelé Říma velmi dbali na víru ve staré bohy, kteří byli převážně agrárního původu. Stále lpěli na modlitbách a starých kultech. „Římské náboženství má samozřejmě mnohem starší kořeny, ale přísný formalismus státního kultu

¹⁸⁶ CHALUPA, Aleš. Antická mystéria: od Eleusíny až po Mithrova mystéria. [online PDF], s. 27. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/131668>

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 27.

¹⁸⁸ HOŠEK, R. *Náboženství antického Řecka*, s. 13

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 10

souvisí patrně se vznikem nové obce, která nejdříve ze všeho organizovala svůj kult, navazující při tom na starší tradice, které hověly soustavnému duchu Římanů.“¹⁹⁰

Ve starověkém Římě byl hlavním sponzorem náboženství stát. „Předpokládalo se, že bohové mají skutečný zájem na zdraví a úspěchu římského státu, a proto náboženské víry a praktiky nebyly jen navrhovány, ale také pověřovány.“¹⁹¹ Od všech obyvatel se očekávalo, že nikdy nevynechají žádné festivaly ani rituály, které byly pořádané a financované státem.

Jako odlišnost lze tedy chápat, že Řeky k řádnému uctívání božstev hnal především strach z jejich hněvu. Ti samozřejmě také měli veřejné kultovní akce, které se často konaly v rámci sportovních her (Olympijské hry v Olympii) či oslav věnovaných některému z bohů. Naopak římské kultovní slavnosti měly stanovené přesné datum (např. festival Lemuria se dříve pořádal 9. 11. a 13. května), které nezáviselo na jiných akcích. Dalo by se tedy usuzovat, že v Římě byly kultovní akce považovány za celospolečenskou záležitost. V Řecku oproti tomu více záleželo na tom, o jakou část území se jednalo, protože bylo mnohem více individualizované. Jejich účast totiž dle mého názoru nebyla povinná. Jednotlivé řecké kultovní hry nebyly přenášeny přistěhovalci, protože k jejich fungování byla zapotřebí místní kultovní tradice a silná finanční podpora.

„Učenci čelí dvěma problémům při jednání s Římem: existuje jen málo důkazů o římské víře a praktikách v raných obdobích a jak čas plynul, Římané začali obdivovat řecké způsoby vyjadřování myšlenek o smrti - a pravděpodobně také řecké víry a praktiky.“¹⁹² Současně s tím, jak Římané získávali nová území, přebírali do svého náboženství i nové bohyně a bohy.

Panteon v Římě nebyl bohům nijak uzavřen, a tak se v průběhu času přidávala další nová božstva. Především se lze bavit o lokálních božích z dobře situovaných provincií, které na tomto území měli větší důležitost, než v jiných částech země. Oproti Řekům měli obyvatelé Říma velké množství oslav na počest svých duchů (bohů). V předchozím textu bylo uvedeno, že mezi Římany a bohy byl určitý obchodní vztah. Byli přesvědčení, že jim bohové v jejich

¹⁹⁰ VIDMAN, LADISLAV, *Od Olympu k Panteonu*, s. 29

¹⁹¹ Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

¹⁹² JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

žádosti vyhoví, pokud je řádně uctí. „Římské náboženství bylo založeno na konceptu *quid pro quo* („to za to“) a bylo zřejmé, že pokud bude člověk náležitě respektovat ducha svého domova, bude si užívat zdraví a prosperitu.“¹⁹³ Dalo by se tedy poukázat na určitou odlišnost, neboť u starověkých Řeků vztah „to za to“ není tolik zřejmý.

Řecké i Římské kultovní akce k uctívání božstva měly své zákonitosti. Jedna z nich řešila způsob financování. Kněžské sbory i veřejné kultury musely být hmotně zabezpečeny. Obvykle se tak potřebné finance zajišťovaly z vybraných daní, z válečných kořistí nebo z pronájmu pozemku. Povinnost hmotného zajištění platila pro celospolečenské kultury i kultury menších městských celků.

8.2 Představy o duši ve vztahu k posmrtnému životu

„Smrt znamená konec našeho fyzického těla, většina náboženství však předpokládá, že není úplným koncem a jedinec v nějaké podobě přetrvává i po smrti.“¹⁹⁴

„Jak se vracíme do dějin indoevropské rasy – jejíž větve tvoří řecké a italské populace – nikde nepozorujeme, že by si tato rasa myslela, že po tomto krátkém životě pro člověka všechno končí.“¹⁹⁵ Smrt pro ně neznamovala pouhý rozpad bytosti, ale považovali ji za obyčejnou proměnu života.

S určitostí lze říci, že římské a řecké náboženské představy zásadně ovlivnily vývoj představ evropské civilizace. Je důležité mít na paměti, že duše dává tělu život. Po jeho odchodu tělo umírá. Je to vlastně pouhá ochranná schránka pro duši. Tutu myšlenku sdíleli jak Řekové, tak Římané. V době antického Řecka a Říma bylo řečeno, že určitá část jedince (duše) mohla překonat fyzickou smrt těla a dále existovat v podsvětí. Jednalo se ale pouze o její přežívání, které v žádném případě nelze srovnávat s životem člověka na tomto světě.

Oba národy věřily, že duše zůstává po smrti pod povrchem země. Duše netráví svůj druhý život v jiném světě, který by s naším světem neměl nic společného. Spíše se nachází v blízkosti lidí a zůstává pod zemí, „dokonce velmi dlouho věřili, že duše zůstává v tomto druhém životě spojena s tělem.“¹⁹⁶ Má se s ním narodit a po smrti se od těla neoddělí. Spo-

¹⁹³ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

¹⁹⁴ CHLUP, R. Pojetí duše v náboženských tradicích světa, s. 17

¹⁹⁵ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 13

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 14

lečně jsou uzavřeny do hrobu. Podle tradic do hrobu pokaždé vkládali něco živého, a vykonávali různé rituály i v případě, že se tělo nikdy nenašlo. I bez těla mohla duše po smrti klidně odpočívat. Například Vergilius ukončil líčení Polydorova pohřbu slovy: „Uzavíráme tuto duši do hrobu.“¹⁹⁷ Šlo tedy hlavně o dodržení samotného aktu pohřbení. Oba národy věřili, že se duše mohla usadit ve svém podzemním příbytku jen v případě, když bylo její tělo, se kterým byla spoutaná, zakryté zemí. Bez vlastního hrobu by duše neměla žádné zázemí. „Ačkoli se jakákoli duše mohla stát duchem - tj. vrátit se bloudit mezi živými - duše, kterým chyběly náležitě pohřební obřady, a duše těch, kteří zemřeli příliš brzy nebo násilně, se obzvláště pravděpodobně vrátili, aby způsobili problémy lidem, které obviňovali ze svých neštěstí nebo lidí, kterým záviděli.“¹⁹⁸ „Trápila živé, posílala na ně nemoci, pustošila jejich úrody, děsila je truchlivými zjeveními, aby je upozornila, že mají poskytnout jejímu tělu a jí samotné hrob.“¹⁹⁹ Toto téma je blíže rozebráno v kapitole Pohřeb a rituály.

„Ve starověkém Římě neexistovaly žádné pevné nebo vynucené víry o životě po smrti.“²⁰⁰ Shodli se pouze na jediné věci, že mrtví žijí dál v podsvětí. Mezi Římany se konkrétně věřilo, že duše po smrti přejde do podsvětí, které bylo ukryto hluboko ve středu země.

Oba národy považovaly své mrtvé za svaté. Podle nich se jednalo o bohy, kteří se vyznačovali pozemskými vlastnostmi. Takovéto zbožštělé lidské duše se podle obyvatel Řecka nazývaly héroové či démoni. Odlišné označení používali Římané. Říkali jim Mánové, Géniové a Lárové. Podle jejich předků se strašidla nazývala právě mánové. Takových menších duchů (bohů) bylo velké množství: například Vesty, Lárové, Penáti apod. Hlava rodiny vždy zvolila tu entitu, kterou poté celá rodina uctívala. Podle římského obyvatelstva se jejich mrtví předkové stali právě těmito duchy.

¹⁹⁷ VERGILIUS, *Aeneis*, III, 67: animamque sepulcro condimus

¹⁹⁸ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. Encyclopedia.com [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

¹⁹⁹ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 15

²⁰⁰ Hayward, Laura: In: *Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death*. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

8.3 Podsvětí

Tématika pojmu podsvětí poskytuje v rámci komparace větší možnost děleného popisu. Nejprve jsou vybrány zásadní přístupy Řeků, poté Římanů a závěr shrnuje shody a odlišnosti.

Jak to mu bylo i v ostatních zemích východního Středozeří (kromě Egypta), i Římané a Řekové považovali posmrtný život především jako určitou stínovou existenci v zemi mrtvých, do které vede více různých cest. U Řeků například cesty tmavými podzemními chodbami nebo se duše také mohla vydat směrem na západ přes okraj Západního moře (Okeanos), který obklopoval svět.

„Tvořila ji bezútešná rovina porostlá bledými květy divokého asfodelu a protékalo jí pět řek, které tvořily zároveň její hranice: vše zmrazující Styx, řeka nářků Acherón, řeka zármutku Kókytos, ohnivá řeka Pyriflegethón a temná Léthé, jejíž vody dávaly zapomenout na všechno pozemské.“²⁰¹ V zemi vládl starší bratr Dia, Hádés a jeho manželka Persefoné. Po příchodu do říše mrtvých měla duše zakázáno překročit vodu dřívě, než dojde k pohřbení jejího těla. Do té doby musela čekat na neutrálním území za vodou. Do říše mrtvých je přivezl Hermes, který je u řeky zanechal, aby se poté setkaly s převozníkem Cháronem. Ten jako platbu za převoz vyžadoval dvě mince. Nakonec do říše vstoupí skrze bránu, hlídanou psím monstrem s mnoha hlavami. Obvykle má tři, ale například podle Hesioda jich má dokonce padesát. Kerberos každého, kdo vstupuje do Hádu, vítá přátelským vrtěním ocasu, ale kdo chce opět ven, toho spolkně.²⁰²

Tato říše měla všem mrtvým poskytovat více úrovní existence, které mohli obývat. „Pokud žili dobrý život a pamatovali si na ně žijící, mohli by si užít slunečné radovánky Elysia; pokud byli zlí, pak padli do temnějších jam Tartaru, zatímco pokud byli zapomenuti, putovali věčně v bezútešnosti země Hádés.“²⁰³

Na samotném počátku byl v zemi jediným soudcem samotný Hádés. „Původně se věřilo, že vyvolení, kteří nezemřeli, byli transportováni přímo do Elysia, ale mnohem později se objevil názor, že tribunál „soudců“ (Rhadamanthus, Mínos nebo Aikos) vynese rozsudek

²⁰¹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 151

²⁰² Tamtéž, s. 189

²⁰³ Mark J. J. In: *Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares*. World history encyclopedia [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

nad všemi dušemi v Hádu, pošle spravedlivé do Elysia, ale zbytek odsoudí k trestu v části Hádu známé jako Tartaros.²⁰⁴ Jak už bylo uvedeno v textu: Aiakos soudil zemřelé lidi pocházející převážně z Evropy, Rhandamantys mrtvé, kteří přicházeli z oblasti Asie a Mínos řešil problémové případy, jako byli třeba děti, sebevrazi nebo také nespravedlivě odsouzení. „Tito soudci jsou prezentováni spíše jako urovnávači sporů mezi mrtvými, než aby rozhodovali o osudu nově přichozí duše; jinými slovy, také pokračují v „životě“ v podstatě stejným způsobem jako před smrtí.“²⁰⁵

Podobný model, až na menší odchylky převzali od Řeků i Římané. „Víme také, že Římané byli ve své náboženské víře ovlivněni Etrusky a že se velmi zajímali o smrt a posmrtný život.“²⁰⁶ Odlišná jména římských představitelů podsvětí převzali Římané pravděpodobně od Etrusků či od Egyptanů. Etruskové byli vzorem i pro samotné Řeky. Jedním z příkladů může být římská variace vládců říše Plutos a Proserpina, která je v řeckém podsvětí označována jako dvojice vládců Hádés a Persefoné. „V Římě byla Proserpina známa nejspoději v 5. století před n. l., ale byla pravděpodobně od počátku chápána jako řecká Persefona (přitom v Řecku byla Persefona uctívána jako Koré).“²⁰⁷

Z nejstarších římských představ se ví, že podsvětí, kam se dostávaly všechny duše zemřelých (Mánové), nemělo žádného právoplatného vládce. Toho se říše dočkala až přibližně ve 4. století př. n. l. pod tlakem řeckých mýtů. V Římské představě existuje také postava, která do podsvětí unášela lidi násilím. Podle Zámorovského to byl Orcus „římský bůh smrti, později vládce podsvětí říše.“²⁰⁸ Zemi dále hlídá Kerberos (latinsky Cerber(us)), který měl stejný úkol, jako řecký Kerberos. V obou případech se jednalo o tříhlavého psa, jenž bránil všem živým lidem vstoupit do podsvětí, a zároveň hlídal, aby podsvětí nikdo neopustil.

²⁰⁴ RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

²⁰⁵ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

²⁰⁶ Tamtéž

²⁰⁷ NEŠKUDLA, BOŘEK. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*, s. 153

²⁰⁸ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 315

Do říše vedly otvory, jako je například hluboké jezero nebo jeskyně. Jedním z nich má být jezero Avernus, starověký Lacus Avernus, který se nachází v jižní Itálii. Mělo by se nacházet v kráteru vyhaslé sopky západně od Neapole. „Díky svým sirným výparům byl starověkými Římany, včetně Vergilia, považován za vstup do podsvětí.“²⁰⁹ „Vergil přidává limbo-jako říši pro duše kojenců a těch, kteří zemřeli poté, co byli falešně obviněni ze zločinů, stejně jako zvláštní oblast pro sebevraždy; zdá se, že také čerpá z pythagorejských myšlenek reinkarnace v některých částech 6. knihy.“²¹⁰ Na břehu řeky Styx (Acheronu) poté neklidně čekali ti, kteří ještě nebyli pohřbeni. Věřilo se, že právě tyto duše mohly pronásledovat živé. Již v textu jsem přiložila ukázkou z Vergilia, kde se Aeneas setkal se svou milovanou Dido a se svým otcem. Ten mu vykládal o tom, že v údolí Léthé dochází k očištění duše, která se tam chystá k novému narození.

Z pohledu samotných vládců podsvětí je zřejmá odlišnost jejich jmen. Řekové měli svého Háda, Římané Pluta. Oproti Řecku však římscí vládci neměli podle Římanů tak důležitou úlohu. Odlišné byly i způsoby, kterými si vládci podsvětí získali své manželky. únosu královny podsvětí. Řecký Hádes dostal od Dia povolení k tomu, aby jeho dceru Persefonu odvedl do země mrtvých. Podle římské mytologie to bylo jinak. Pluto měl být tak ošklivý, že si nedokázal najít dívku, která by se chtěla dobrovolně stát jeho manželkou. Proto unesl Proserpinu, dceru Ceres, bohyni hojnosti a obilí.

Další rozdíl lze nalézt v tom, že Římané v úplném počátku svého vládce podsvětí neměli. Toho se říše dočkala až přibližně ve 4. století př. n. l. pod nátlakem řeckých mýtů. Řecký vládce Hádes, vládl říši od samého počátku a zprvu vykonával i úlohu hlavního soudce. Až později ho začali zastupovat tři soudci, Aiakos, Rhandamanthys a Mínos. Dá se předpokládat, že obdobné uskupení posledního soudu mohlo působit i v římské mytologii. Zmiňuje se o nich i Vergilius ve své knize Aeneis.

²⁰⁹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Learn about Lake Avernus and its mythological significance. *Encyclopedia Britannica* [online] 24. července 2021. [cit. 02. 08. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/summary/Lake-of-Averno>

²¹⁰ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

V Římském podsvětí dále existovala postava Orcus, která měla unášela lidi násilím. Řekové takovou bytost nepopisovali. Jako římskou odlišnost lze označit Vergilovu představu samostatně existující říše mrtvých s označením limbo. Podle řecké mytologie přivede duši do podsvětí postava jménem Hermes. V římské verzi je tento průvodce nazýván Merkur. Jak uvádí Zamorovský: Byl to „římský bůh obchodu a zisku, téměř totožný s řeckým Hermem.“²¹¹

8.4 Pohřeb a rituály

Tématika pojmu pohřebních praktik a rituálů je vypracována ve stejném modelu jako předchozí kapitola o podsvětí. Nejprve jsou ale popsány odlišné přístupy Řeků, poté Římanů a závěr shrnuje nalezené podobnosti.

Před svítáním třetího dne bylo v Řecku obvykle tělo vyneseno před městské hradby. Na začátku tento proces prováděla rodina či nejbližší přátelé, v pozdější době je začali nahrazovat placení mrtvolníci. Podle zákona muselo být tělo kromě hlavy pokryto látkou. „Pohřební rituál pro mrtvolu (nebo pro popel po kremaci) byl jednoduchý a k dispozici je jen málo podrobných popisů.“²¹² „Mrtvola byla pohřbena zabalená v látce, někdy uzavřené v rakvi.“²¹³ Do hrobky se mohl uložit například i popel po kremaci. Po zasypání díry se kolem tradičně pohazovalo obilí. Nejčastěji se jednalo o součást obřadu ta trita, který se opakoval po třech dnech. Hned poté následovalo pití (choê) nebo nalévání tzv. úliteb (spondai), které byly určené bohům. „Dárky pro zemřelé byly také ponechány u hrobu nebo na něm.“²¹⁴ Na konci každého pohřebního obřadu se mělo třikrát zavolat jméno duše. Tímto způsobem jí popřáli šťastný život pod zemí, kterou dále doplnili známou frází: „Nechť je jí země lehká.“ Lidé totiž věřili, že duše bude dál žít pod touto zemí a i tam může cítit věci, jako je utrpení a štěstí. „Na hroby se psalo, že tam „odpočívá“ člověk – slovní obrat, který přežil jejich náboženské představy a století za stoletím dospěl až k nám.

²¹¹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 273

²¹² RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 54. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

²¹³ Tamtéž, s. 54

²¹⁴ Tamtéž, s. 54

Lidé dříve věřili tomu, že tam žije člověk, a proto s ním nezapomněli pohřbít předměty, které by mohl potřebovat: nádoby, šaty, zbraně apod. „Starost o nošení potravin mrtvým nebyla ponechána rozmarům či proměnlivým míněním lidí; byla to povinnost.“²¹⁵ Řekové přikládali malé váhy zdobené motýlem, jenž patřil mezi hlavní symbol duše na Krétě. Po ukončení obřadu se rodina přesunula zpět do domu zemřelého, kde proběhla hostina (perideipnon). Zde všichni vzpomínali na život mrtvého a na činy, které se mu podařilo vykonat.

Dále hrob často polévali vínem, aby se dala uhasit žízeň zemřelého. Kromě nápoje museli přinášet i jídlo. Jak dodává Homér i Vergilius: „Zabíjeli koně a otroky v přesvědčení, že zemřelému poslouží v hrobě, jako to dělali za jeho života.“²¹⁶ V počátcích docházelo u hrobů k darování zvířecích i lidských obětí.²¹⁷

V římské tradici se v momentě nadcházející smrti člověka jeho blízký příbuzný sklonil, aby ho směl políbit a umírající se mohl naposledy nadechnout. Ten stejný jedinec pak zemřelému zavřel oči, a pak ostatní příbuzní mohli zahájit rituál, kterému se říkalo conclamatio či „vyvolávání“ mrtvých. Jednotlivé body se pak periodicky opakovaly do té chvíle, kdy došlo ke zpopelnění těla.

„Načasování pohřbu se také lišilo od Řeků; Římané drželi tělo zesnulého v domě až sedm dní a očekávali, že členové rodiny budou po celou dobu bédovat a jíst jen mizivé množství jídla.“²¹⁸ Na těle zemřelého musela být před kremací alespoň trocha špíny, jež byla symbolem pohřbu, nebo mohlo dojít k odříznutí menší části těla, například kus prstu, aby ho směli příbuzní pohřbít. Zbývající části těla poté spálili. Pozůstalí poté polívali kosti a popel vínem či mlékem, aby tak neboštíka nakrmili. Řekové naopak vínem polévali rakev. „Jakmile syn při prosévání popelem pohřební hranice svého otce našel kost, prohlásil, že se otec připojil k Di Mánes, „božským duchům“ – jinými slovy předkům.“²¹⁹ Později došlo k pohřbení

²¹⁵ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 20

²¹⁶ *Ilias*, XXI, 27-28; 165-176. VERGILIUS, *Aeneis*, X, 519-520; XI, 80-84, 197.

²¹⁷ De Coulanges, Numa Denis Fustel, *Antická obec*, Praha: SOFIS 1998. ISBN 80-902439-7-5. s. 14

²¹⁸ JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

²¹⁹ Tamtéž

kostí do hrobky. Jednotliví členové rodiny se museli až do konce devátého dne po kremaci stranit celému zbytku komunity. „Během tohoto období byla obětována prasnice a valachovaný beran a hrob byl formálně vysvěcen.“²²⁰

Nejstarší římské hroby, které byly objeveny, pocházejí z 10. století před naším letopočtem a zahrnují jak urnové kremace, tak pohřby.²²¹ Nelze ani říci, že by kremace či klasické pohřby pod zem v některých časových úsecích převažovaly. Na konci republikánské éry (2. - 1. století před naším letopočtem) se kremace považovala za nejběžnější praxi. Jednotlivé urny se plnily popelem mrtvého, a pak se pokládaly do složitých rodinných hrodek. Chudé obyvatelstvo nejčastěji budovalo společné kolumbárium, zděnou stavbu s četnými výklenky na pohřební urny. V období 2. a 3. století patřil pohřeb opět mezi oblíbené způsoby pohřbívání, což se shodovalo s představami raného křesťanství, které spíše upřednostňovalo pohřeb.

Římané věřili, že nesmrtelnost pocházela hlavně z přítomnosti člověka, který žije v srdcích lidí, jež tu po sobě nechal. Pozornost věnovaná hrobům a epitafům měla prodloužit a udržet vzpomínku na mrtvé, která se mohla vytvořit prostřednictvím spojení s živými. Oslovení typu *Viator* (cestovatel) nebo *hospes* (host) byl nejčastějším způsobem zaujetí pozornosti lidí.

Představa o znečištění smrtí: Myšlenka, že smrt (stejně jako narození) zahrnuje formu kulturní/náboženské kontaminace zúčastněných, byla ve starověkém světě všeobecná²²² Tato kontaminace se ovšem nezakládala pouze na otázce hygieny. Především byl tento čin

²²⁰ JOHNSTON, Sarah Iles In: *Afterlife: Greek And Roman Concepts*. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

²²¹ Hayward, Laura: In: *Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death*. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

²²² RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. s. 48. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

bohy brán za odporný. Z toho důvodu se lidé pohřbívali mimo obydlené oblasti. Římané měli pro tuto oblast označení pomerium.

Každému zemřelému patřila taková úcta, kterou člověk dává i božstvu. Aby se duše mohla usadit ve svém podzemním příbytku, bylo zapotřebí tělo, se kterým zůstala spoutána, zakrýt zemí. Bez vlastního hrobu by duše neměla žádné zázemí. „Stejně jako v mnoha kulturách byli bohatí občané pohřbeni do hrobů s předměty, jako je jemná keramika a drahé šperky.“²²³ Jestliže mrtví nedostali své pohřební jídlo, jejich duše se začaly vracet na zem a zlomyslně škodit lidem. Teprve skrze úlitby a poskytnutí potravy se zemřelí vrátili zpět do hrobu, kde se jim dostalo klidu a božských atributů.

Společnými byly i tradice zřizování hrobek a epitafů k udržení vzpomínky na mrtvé. „Řecké a římské epitafy běžně používaly velmi formální jazyk, byly však také plné osobních údajů, i když ve zkrácené formě.“²²⁴

²²³ Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *TheCollector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z:<https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

²²⁴ Tamtéž

9 Závěr

Cílem této práce byl popis náboženských praktik starověkých Řeků a Římanů v otázkách vztahu duše a posmrtného života. Porovnat oba přístupy a nalézt vzájemné shody i odlišnosti. Pro splnění cíle byla v praktické části této práce použita metodika komparace, která vycházela a porovnávala materiál z literární rešerše zpracované v teoretické části práce.

Text byl rozdělen do dvou hlavních částí, ve kterých byl postupně popsán nejprve řecký, poté římský přístup. První kapitola byla věnována krátkému úvodu do náboženství. Oba národy v

V další pasáži se čtenář dočte informace o tom, co si Řekové mysleli o pojmu duše. Je patrné, že oba národy spojuje v jejich náboženských tradicích mnoho podobných myšlenek, což je připisováno historickému vývoji vycházejícího ze společného etnika Etrusků. Pro dokreslení řeckých představ o vztahu duše s podsvětím bylo krátce popsáno Homérovo pojetí duše. I když bylo jeho označení „Psýché“ později používáno pro označení duše člověka, on sám ho používal ve vztahu ke smrti. Homérově představě o údělu duše (psýché) po smrti byla věnována samostatná podkapitola. Dále byly popsány řecké představy o vztahu duše ve spojení s její existencí v posmrtném životě a představy o tom, jak vypadalo samotné podsvětí spolu s jeho vládcem, manželkou, ostatních obyvateli a jejich rolí, které zastávali a rolí podsvětí jako takového. Řeckou část uzavřela kapitola věnovaná pohřbům, pohřebním praktikám a kultům, které byly nedílnou součástí každodenního života lidí. Popsány byly tehdejší náboženské tradice včetně, jako rituály nakládání s tělem zemřelých či zajímavá otázka tzv. znečištění smrtí, které byla rovněž věnována samostatná podkapitola.

Druhá část práce byla v úvodu rovněž věnována popisu základních rysů římského náboženství, které, jak už bylo výše popsáno, vychází v mnohých aspektech ze společné řecké a římské historie. Popsán byl vztah lidí k bohům a projevům úcty k nim. Konkrétně historický vývoj kultu coby pevné organizace, jeho rozdělení na veřejné a soukromé a rovněž způsob jejich financování. Jako jeden z příkladů k tématu božstev byly zmíněny vestálky (Vestiny panny), které tvořily zajímavou součást římského náboženství. Povinnosti Římanů ve vztahu k veřejnému a soukromému uctívání božstev byly doplněny o samostatnou podkapitolu s názvem Duchové, kde byli jako příklad někteří z nich blíže popsáni. Představa Římanů o podsvětí, jeho obyvatelích a zákonitostech byla popsána v následující kapitole. Zde byl pro

dokreslení uveden úryvek z básně Aeneis, která podobu podsvětí popisuje. Římskou část uzavřela kapitola věnovaná pohřebním praktikám a souvisejících rituálů. Zmíněny jsou rituály blízkých příbuzných, povinnosti oddělování živých lidí od mrtvých a důvody jejich konání. Úplný závěr byl věnován hrobům a epitafům, neboť i ty byly důležitou součástí v otázce víry v udržení nesmrtelnosti duše.

V praktické části práce nazvané Porovnání řeckého a římského přístupu byla pro splnění cíle použita komparativní metoda, která vycházela z předchozí vypracované literární rešerše. Vybrána byla témata: náboženství – základní charakteristika, představy o duši ve vztahu k posmrtnému životu, podsvětí a posledním je pohřeb a rituály. Z důvodu často se vzájemně prolínajících přístupů obou národů na vybraná témata, byla dvě první porovnávaná témata zpracována formou, kdy nalezené shody a odlišnosti jsou označeny přímo v textu. Další dvě porovnávaná témata poskytla větší prostor pro oddělený popis a tak jsou popsány nejprve řecké, poté římské přístupy a nalezené podobnosti a odlišnosti jsou uvedeny v závěru textu.

V tomto odstavci budou shrnuty nejvýznamnější poznatky získané z praktické části práce. Společná historie Řeků a Římanů do značné míry sjednotila náboženské tradice, představy o duši ve vztahu k její existenci po smrti a mnoho dalších aspektů víry, které se na obou stranách v průběhu dějin vyvíjely a pozměňovaly.

Obě náboženství byla polyteistická a víra v mnoho božstev byla normální. Na jejich počest vznikaly kulty, které měly za úkol náležitě je uctívat. Řecký přístup napovídá o projevech úcty k božstvu především ze strachu z jejich hněvu. Události pořádané na jejich počest se konaly například formou sportovních her nebo oslav věnovaných některým z vybraných bohů což také záviselo na místě, kde byly konány. Bylo totiž poukázáno na silnou individualizaci řeckého náboženství s ohledem na region. Jednotlivé kultovní hry nebyly přenášeny přistěhovalci, protože jejich fungování byla podmíněna regionální tradicí a finanční podporou. Naproti tomu pro římský náboženský přístup byl typický silně vyvinutý formalismus státního kultu, který, jak bylo popsáno, souvisel se vznikem nové obce. Ta nejdříve ze všeho organizovala své kulty v duchu starých římských tradic. Od všech obyvatel se dále očekávalo, že nikdy nevynechají žádné festivaly ani rituály pořádané a financované státem. Jako příklad byl uveden např. festival Lemuria, který měl přesně stanovené datum. Římané měli také oproti Řekům velké množství duchů (bohů), což bylo pravděpodobně důsledkem získávání

nových území a jejich následného „přibírání“ do panteonu. To ale neznamená, že by Římané neměli možnost uctívat i jiné než „státem vybrané“ bohy. Jako jednotlivci byli ve své víře svobodní, stačilo projevit účast v oficiální víře a současně uctívat vlastní vybrané bohy nebo duchy. Římanů Dále by se dalo poukázat na jistou odlišnost v chápání vztahu mezi Římany a bohy, kde byl popsán jistý princip „quid pro quo“ (to za to), který napovídá o obchodním smýšlení v modelu: já tobě dar, ty mě ochranu, pomoc apod. U starověkých Řeků není tento princip tolik zřejmý.

Oba národy dlouho věřily, že duše zůstává po smrti dále spojená s tělem a spolu s ním pokračuje ve své existenci (životě) pod zemí, kam bylo tělo uloženo k odpočinku. Že netráví svůj další život na jiném světě, který by s tím naším neměl nic společného. Společně jsou uzavřeny do hrobu a zakryty zemí. Zmíněna byla formulace Vergiliova líčení Polydorova pohřbu: „uzavíráme tuto duši do hrobu“. Šlo tedy hlavně o dodržení samotného aktu pohřbení. Obava panovala především z možnosti, že duše, které nebylo dopřáno, aby byla patřičně pohřbena a uctěna, nenašla klid a byla odkázána nekonečně bloudit zemí mrtvých, jako stín. Tyto duše a duše těch, kteří zemřeli příliš brzy nebo násilnou smrtí se pak mohly vrátit, aby škodily lidem. Oba národy považovaly své mrtvé za svaté. Jednalo se podle nich o bohy/ duchy, kteří se vyznačovali pozemskými vlastnostmi. Řekové pro ně měli označení héroové nebo démoni, podle dobrých nebo špatných vlastností. Naproti tomu Římané je označovali jako mánové, géniové a lárové. Podle římského obyvatelstva se jejich mrtví předkové stali právě těmito duchy.

Římané i Řekové považovali posmrtný život jako určitou stínovou existenci, která probíhá v podsvětí. Měli své představy o tom, jak tato země mrtvých vypadala, kdo byly její obyvatelé a co tam mohlo duši po smrti potkat. Do značné míry se jejich představy podsvětí podobaly. V Řecké verzi podsvětí byl jejím vládcem a zpočátku i hlavním soudcem bůh Hádés. Římská verze pak měla svého vládce Pluta, který podle Římanů nezastával tolik důležitou roli, jako jeho řecký protějšek. Odlišné byly i způsoby, kterými si vládci podsvětí získali své manželky. Řecký Hádés dostal od Dia povolení k tomu, aby jeho dceru Persefonu do země mrtvých odved. Podle římské mytologie to bylo jinak. Pluto měl být tak ošklivý, že

si nedokázal najít dívku, která by se chtěla dobrovolně stát jeho manželkou. Proto unesl Proserpinu, dceru Ceres, bohyni hojnosti a obilí.

Další rozdíl lze nalézt v tom, že Římané v úplném počátku svého vládce podsvětí neměli. Toho se říše dočkala až přibližně ve 4. století př. n. l. pod nátlakem řeckých mýtů. Řecký vládce Hádés, vládl říši od samého počátku a zpočátku vykonával i úlohu hlavního soudce. Až později ho začali zastupovat tři soudci, Aiakos, Rhandamantys a Mínos. Dá se předpokládat, že obdobné uskupení posledního soudu mohlo působit i v římské mytologii. Zmiňuje se o nich i Vergilius ve své knize Aeneis.

V Římské verzi dále existovala postava Orcus, která měla do podsvětí unášet lidi násilím. Řekové takovou bytost nepopisovali. Jako římskou odlišnost lze označit Vergilovu představu samostatně existující říše mrtvých s označením limbo. Podle řecké mytologie přivede duši do podsvětí postava jménem Hermes. V římské verzi je tímto průvodcem Merkur, římský bůh obchodu a zisku.

Náboženské tradice starověkých Řeků a Římanů určovaly rovněž způsob nakládání s mrtvými, průběh pohřbu i celého pohřebního rituálu, který se smrtí člověka souvisel. Pro oba národy byla rovněž společná představa kontaminace smrtí (znečištění smrtí), která se ovšem nezakládala jen na otázce hygieny. Především byl tento čin bohy brán za odporný. Zemřelí lidé byli pohřbíváni mimo obydlené oblasti. Římané měli pro tuto oblast označení pomerium. Odlišnost byla nalezena i v načasování pohřbu. Řekové mrtvé tělo vynesli před svítáním třetího dne před městské hradby, kdežto Římané drželi tělo zesnulého v domě až sedm dní a očekávalo se, že členové rodiny budou po tuto dobu bédovat a jíst pouze minimální množství jídla. Po skončení samotného pohřbu bylo tělo nebo popel po kremaci uloženo do hrobu, hrobky, nebo v případě chudých lidí do kolumbária. Každému zemřelému patřila úcta, a aby se duše mohla usadit ve svém podzemním příbytku, bylo zapotřebí tělo, se kterým zůstala spoutána, zakrýt zemí. Bez vlastního hrobu by duše neměla žádné zázemí. Do hrobu se vždy přidávaly různé předměty, které by mrtví mohli potřebovat k lepšímu posmrtnému životu (šperky, oblečení, dary, oběti). Oběti byly zpravidla menší domácí zvířata, ale mělo docházet i k obětování koní a dokonce otroků, protože se věřilo, že by je mrtvý mohl potřebovat stejně, jako za svého života. Římané lidskou oběť nikdy neobětovali. Řekové dále přikládali mrtvým na tělo malé váhy zdobené motýlem. Jednalo se o hlavní symbol

duše na Krétě, který měl duši zajistit spravedlivý poslední soud. Společnými byly i tradice zřizování hrodek a epitafů k udržení vzpomínky na mrtvé. V průběhu historie byly střídány tradice pohřbů a kremací a rovněž začaly být postupně pohřebních praktiky a rituály upravovány zákony a předpisy.

Výsledek práce ukazuje, jak si byly starověké řecké a římské náboženské tradice i představy o vztahu duše a posmrtného života v mnoha ohledech podobné, neboť mnohé vzory a myšlenky, kterými se Římané inspirovali, čerpali od Řeků. Zároveň bylo ale poukázáno na skutečnost, že sami Řekové čerpali mnohé myšlenky od Etrusků. V každém případě jejich společné historické kořeny měly vliv na postupný vývoj náboženských představ obou národů.

Domnívám se, že cíl práce byl splněn. V otázce komparace vztahu duše a posmrtného života v náboženství starověkých Řeků a Římanů se podařilo nalézt jak mnoho shodných přístupů, tak i několik zajímavých odlišností.

10 Zdroje

Primární literatura

1: *Aeneis*. Překlad Rudolf MERTLÍK, překlad Otmar VAŇORNÝ. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 479 s. Europa, sv. 31.

2: AUGUSTIN. *O boží obci knih XXII*. Přeložil Julie NOVÁKOVÁ. Praha: Karolinum, 2007, 443 s. ISBN 978-80-246-1284-3.

3: CICERO, Marcus Tullius a Jan JANOUŠEK. *O zákonech: latinsko-české vydání*. První vydání. Přeložil Matěj NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2017, 201 s. Knihovna antické tradice, svazek 15.

4: Cicero. *Timaeus*. 1. vyd. De Gruyter, 2011, 184 s. ISBN: 3050054247

5: HOMÉROS. *Ilias*. Vyd. 1. Přeložil Vladimír ŠRÁMEK. Praha: Academia, 2010, 582 s. Europa, sv. 27. ISBN 978-80-200-1839-7.

6: HOMÉROS. *Odysseia*. Přeložil Otmar VAŇORNÝ. Praha: Rezek, 2017. ISBN: 9788086027005.

7: Solonovy zákony

Sekundární literatura

1: ASHWORTH, Leon. *Bohové a bohyně starověkých civilizací*. Praha: Euromedia Group - Knižní klub, 2004. 128 s. ISBN: 80-242-1201-3

2: BRUNO SNELL, *Discovery of the Mind*, New York: Harper, 1982 (něm. orig. *Entdeckung des Geistes*, Hamburg: Claaszen & Goverts, 1946), 323 s. ISBN: 0486242641

3: EMILY VERMEULE, *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*, Berkeley – Los Angeles – London: University California Press, 1979, s. 37

4: FINK, Gerhard. *Encyklopedie antické mytologie*. Překlad Jiří HORÁK. V Olomouci: Votobia, 1996. 366 s.

5: Garland. *The Greek way of death*. New York: Cornell University Press, 1985.

6: Garland. The well-ordered corpse: an investigation into the motives behind Greek funeral legislation. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 36:1-15. 1989

7: FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec*. Překlad Kateřina MIKŠOVÁ, překlad Jitka BRYKŠÍ. 1. vyd. Praha: SOFIS ; Pastelka, 1998. 390 s.

8: HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 239 s., [8] s. barev. obr. příl. Historica. ISBN: 9788070215166

9: CHLUP, Radek. *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Vyd. 1. Praha: DharmaGaia, 2007, 340 s. Svět archaických kultur, sv. 2. ISBN 978-80-86685-82-3.

10: KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků*. Vyd. 1. Přeložil Jan BINDER. Praha: OIKOYMENH, 1996, 247 s. Oik-úmené. ISBN 80-86005-14-3.

11: LARS ALBINUS, *The House of Hades: Studies in Ancient Greek Eschatology*, Aarhus University Press, 2000, 247 s. ISBN-10: 8772888334

12: MARTIN, Luther. *Helénistická náboženství*. 1. vyd. Přeložil Dalibor PAPOUŠEK, přeložil Iva DOLEŽALOVÁ. Brno: Masarykova univerzita, 1997, 161 s. Religionistika, sv. 4. ISBN 80-210-1702-3.

13: MERTLÍK, R. *Starověké báje a pověsti*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1972. s. 509.

14: NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů & mýtů starověkého Říma & Apeninského poloostrova*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. 215 s.

15: RUTH, F. *Bájesloví řecké i římské I a II*. Praha: J. Otto, 1923.

16: RÜPKE, Jörg. *Náboženství Římanů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, 341 s. Světová náboženství. ISBN 978-80-7021-807-5.

17: VERNANT, Jean-Pierre, ed. *Řecký člověk a jeho svět*. Vydání 1. Praha: Vyšehrad, 2005. 268 s. Člověk a jeho svět.

VEGETTI, Mario. Člověk a bohové. In: *Řecký člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2005. s. 223-247. ISBN: 9788070217313

18: VIDMAN, LADISLAV. *Od Olympu k Panteonu : antické náboženství a morálka*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1986, 157 s.

19: ZAMAROVSKÝ, Vojtěch a Peter ZAMAROVSKÝ. *Bohové a hrdinové antických bájí*. 4., upr. vyd., v Bráně a v Knižním klubu 1. Praha: Brána:, Knižní klub, 1996, 454 s. ISBN 80-85946-29-7

Internetové odkazy

1: Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Elysium. *Encyclopedia Britannica*[online] 7. července 2015. [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Elysium-Greek-mythology>

2: Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In:Hades. *Encyclopedia Britannica*[online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné z:<https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>

3: Britannica, The Editors of Encyclopaedia. In: Learn about Lake Avernus and its mythological significance. *Encyclopedia Britannica* [online] 24. července 2021. [cit. 02. 08. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/summary/Lake-of-Averno>

4: Hayward, Laura: In: Death In Ancient Rome: The Fascinating Relationship Between Life and Death. *The Collector* [online]. 04. 09. 2020 [cit. 04. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.thecollector.com/death-in-ancient-rome/>

5: CHALUPA, Aleš. Antická mystéria: od Eleusíny až po Mithrova mystéria. In: Chalupa, Aleš; Mendel, Miloš; Vrzal, Miroslav; Václavík, David; Papoušek, Dalibor; Zbírál, David. *Náboženství světa I. Západní tradice*. [online PDF]. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 27-44. [cit. 13. 11. 2020]. ISBN: 978-80-210-7200-8. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/131668>

6: JOHNSTON, Sarah Iles In: Afterlife: Greek And Roman Concepts. *Encyclopedia.com* [online]. 2005 [cit. 04. 03. 2021]. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/afterlife-greek-and-roman-concepts>

7: JOSHUA, Mark. In: The After-Life In Ancient Greece. *World history encyclopedia* [online]. 18. 11. 2012 [cit. 13. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/29/the-after-life-in-ancient-greece/>

8: Klaus, Jiří. In: Římská božstva, #1 Náboženství v Antickém Římě. *Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>

9: Mark J. J. In: Roman Household Spirits: Mánés, Panes a Lares. *World history encyclopedia* [online]. 28. října 2019 [cit. 05. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/>

10: RETIEF, Francois Pieter, CILLIERS, Louise, 2010. *Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece* [online]. University of the Free State: University of the Free State, Faculty of Theology, Březen 2010 [cit. 22. 12 2020]. Print ISSN 1015-8758. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/272648431_Burial_customs_the_afterlife_and_the_pollution_of_death_in_ancient_Greece

11 Obrazové přílohy

1: Hádes a Persefoné

2: řeka Styx

3: Cerberus

4: Charon

5: socha bohyně Vesty

6: Pluto a Proserpina

12 citace obrázků

1. *Encyclopedia Britannica*. Hades. [online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>
2. Mythology. net. River Styx. [Online] ed. 19. 12. 2016. [Citace: 5. 8. 2021.] Dostupné z: <https://mythology.net/greek/greek-concepts/river-styx/>
3. Mackenzie F. *Cerberus, hound of Hades*. [Online] 21. 11. 2019. [Citace: 5. 3. 2021.] Dostupné z: <https://medium.com/@431maf24/cerberus-hound-of-hades-869355176e73>.
4. *Encyclopedia Britannica*. Charon [online] 28. 2. 2020. [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Charon-Greek-mythology>
5. Memento historia: Magazín o dávné a ještě dávnější historii. *Římská božstva* [online]. 12. 02. 2020 [cit. 19. 02. 2021]. Dostupné z: <https://www.memento-historia.cz/clanek/50/rimska-bozstva-1-nabozenstvi-v-antickem-rime>
6. *Encyclopedia Britannica*. Hades. [online] 14. května 2020. [cit. 13. 02. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Hades-Greek-mythology>

13 Summary

The theme of the Bachelor thesis is The Concept of the Soul and the Afterlife in Ancient Greece and Rome. The main objective will be to create a comprehensive picture of the two countries on selected topics so as to provide an all-embracing view of the religious practices of the ancient world of the Greeks and Romans. The comparative method was chosen as the most appropriate methodology. The work is divided into two main blocks, focusing first on Greece and then on Rome. In the first chapter of each block, is introduction to religion, so that it is clear how they are similar. The individual religions are quite similar in many respects, as the inhabitants of the Rome adopted some elements from the Greek religion and some from the Etruscans or Egyptians.

There is also a section in the text devoted to the creation and evolution of the concept of the soul and also to what people thought of it. How its meaning and individual functions formed over time.

In the following chapter; is information about the underworld and its rulers. There is also a large part devoted to ideas about what happens to the soul in the realm of the dead. This is followed by chapters on burials and various rituals that lead to the worshiping of the souls. The text also contains a basic account of some funeral laws.

In the second part of the text: individuals themes (the underworld, the souls in the realm of the dead; and the funeral rituals) they are analyzed always from the point of view of the Romans. There is one chapter in the thesis about their gods (spirits), because for Romans spirits were quite important.

In conclusion; the reader will find a summary and a comparison of all the important aspects that the author has addressed. The aim of this thesis was to compare the different ideas of the ancient Greeks and Romans.